

Zestaw szkoleniowy

INNOWACYJNE ROZWIĄZANIA DLA EUROPEJSKICH
PRAWNIKÓW W ZAKRESIE PROMOWANIA PRAW DZIECI Z
NIEPEŁNOSPRAWNOŚCIAMI INTELEKTUALNYMI

Belgia

Bułgaria

**Republika Czeska i
Słowacja**

Irlandia

Litwa

Polska

Rumunia

Koordinator

**Program współfinansowany przez
Unię Europejską**

Spis treści

A. Opis: Czym są prawa człowieka?.....	2
B. Kluczowe teksty prawne	2
C. Kluczowe prawa.....	3
1. Prawo do życia w społeczności i włączenia w jej działanie	5
2. Prawo do edukacji.....	6
3. Prawo do ochrony zdrowia.....	7
4. Wolność od nadużyć.....	8
5. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości	9
D. Przypadek szczególny: dziewczynki.....	11
E. Podnoszenie umiejętności w zakresie reprezentowania dzieci.....	13
F. Praca z traumą.....	15
G. Racjonalne usprawnienia w ramach postępowania	17
H. Środki ochrony prawnej.....	21
1. Mechanizmy regionalne i europejskie.....	23
2. Międzynarodowe ścieżki postępowania.....	24
I. Litygacja strategiczna	28
1. Opracowanie ogólnego celu i strategii zmian.....	30
2. Utworzenie zespołu ds. sporu	31
3. Określenie kryteriów wyboru przypadków	31
4. Zaplanowanie i przeprowadzenie procesu pozyskiwania klientów.....	32
5. Opracowanie planu przeprowadzenia sprawy	33
6. Przeprowadzenie ocen ryzyka	34
7. Opracowanie planu wsparcia klienta	34
8. Pozyskanie elementów dowodowych	35
9. Przeprowadzenie sporu.....	35
10. Wyegzekwowanie wydanego orzeczenia, obejmujące przeprowadzenie wszelkich niezbędnych środków egzekucyjnych	35

A. Opis: Czym są prawa człowieka?

Prawa człowieka to podstawowe, fundamentalne prawa przysługujące wszystkim ludziom jedynie ze względu na fakt, że są osobami ludzkimi, takie jak prawo do wolności i życia. Mają one charakter uniwersalny, co oznacza, że przysługują wszystkim ludziom niezależnie od ich narodowości, miejsca zamieszkania, płci, orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej, narodowości, rasy i pochodzenia etnicznego, wyznania, języka lub jakichkolwiek innych cech. Prawa człowieka przysługują również bez żadnej dyskryminacji wszystkim osobom z jakąkolwiek niepełnosprawnością fizyczną lub umysłową.

Prawa człowieka zostały określone na podstawie pewnych głównych zasad, którymi są uniwersalność, równość i brak dyskryminacji, a ponadto są gwarantowane przepisami prawnymi, takimi jak traktaty międzynarodowe.

B. Kluczowe teksty prawne

Kluczowe teksty prawne dotyczące praw człowieka to:

- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych
- Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych
- Konwencja ONZ o prawach dziecka
- Konwencja ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet
- Konwencja ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania
- Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej
- Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności
- Europejska Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania lub karania
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej
- Zrewidowana Europejska Karta Społeczna

We wszystkich tych tekstach określone są gwarantowane prawa człowieka. Ponadto nakładają one na państwa (to znaczy organy władzy wykonawczej, ustawodawczej i sądowniczej w każdym kraju) określone zobowiązania dotyczące **poszanowania, ochrony, promowania i przestrzegania** praw człowieka.

W zależności od statusu ich ratyfikacji oraz systemu prawnego obowiązującego w danym kraju (monistycznego lub dualistycznego), prawa wynikające z wymienionych powyżej oraz niektórych innych instrumentów prawa międzynarodowego mogą obowiązywać bezpośrednio w krajowym systemie prawnym. Ponadto, większość konstytucji poszczególnych krajów także zawiera zapisy dotyczące fundamentalnych praw człowieka.

Konwencja ONZ o prawach dziecka oraz Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych to dwa kluczowe traktaty międzynarodowe zapewniające ochronę praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Przyjęta w roku 1989 Konwencja ONZ o prawach dziecka określa cywilne, polityczne, ekonomiczne, socjalne i kulturalne prawa dzieci na terenie całego świata.¹ Prawa te obejmują wszystkie dzieci, niezależnie od tego, kim są oraz gdzie się znajdują. Zgodnie z Konwencją ONZ o prawach dziecka, będącą najszerzej ratyfikowanym traktatem międzynarodowym (stronami

¹ Konwencja ONZ o prawach dziecka została ratyfikowana przez wszystkie Państwa Członkowskie UE.

Konwencji nie są na dziś jedynie USA i Somalia), dzieci są uznawane za pełnoprawne osoby ludzkie, którym przysługują określone prawa, a nie za pasywny obiekt opieki.² Artykuł 23 Konwencji ONZ o prawach dziecka dotyczy w szczególności dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi i fizycznymi. Organ traktatowy ONZ noszący nazwę Komitetu ONZ ds. praw dziecka („Komitet CRC”), w którego pracach uczestniczy 18 niezależnych ekspertów, monitoruje wdrożenie Konwencji ONZ o prawach dziecka. Komitet ocenia raporty przesyłane przez Państwa-Strony Konwencji oraz pełni funkcję quasi-sądowniczą w zakresie rozpatrywania pojedynczych skarg.

Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych to nowszy traktat Narodów Zjednoczonych, który wszedł w życie po jego dwudziestej ratyfikacji w maju 2008 r.³ Prezentuje on modyfikację paradygmatu, poprzez przejście od **medycznego modelu niepełnosprawności**, zgodnie z którym ludzie z niepełnosprawnościami są traktowani przedmiotowo (jako przedmiot leczenia, zarządzania, ochrony, dobroczynności, a czasami także litości i obaw) do **socjalnego modelu niepełnosprawności**, w ramach którego osoby z niepełnosprawnościami są podmiotami kompletnego zbioru praw człowieka na równych prawach z innymi osobami, mając również prawo do podejmowania decyzji. Jedną z najważniejszych dziedzin ilustrujących tę „zmianę paradygmatu” jest prawo do życia w społeczności.⁴ Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych zawiera odniesienia do Konwencji ONZ o prawach dziecka oraz postanowień określających prawa dzieci z niepełnosprawnościami, określonych w Preambule, paragraf (r), Artykule 3(h), Artykule 4(3), Artykule 6 i Artykule 7. Podobnie, jak Konwencja ONZ o prawach dziecka, Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych ustanowiła nowy organ traktatowy ONZ, nazwany Komitetem ds. Praw Osób Niepełnosprawnych. Komitet analizuje raporty przedstawiane przez Kraje będące Państwami-Stronami Konwencji (oraz sprawozdania przedkładane przez organizacje pozarządowe), a ponadto pełni funkcję quasi-sądowniczą w zakresie rozpatrywania pojedynczych skarg.

Inne istotne międzynarodowe teksty prawne obowiązujące w UE to:

- i. Dyrektywa UE dotycząca ochrony ofiar (2012/29/UE)⁵, określająca minimalne standardy dotyczące praw, pomocy i ochrony ofiar przestępstw oraz zapewniająca, że osoby będące ofiarami przestępstw są uznawane, traktowane z poszanowaniem i otrzymują odpowiednią ochronę, wsparcie oraz dostęp do wymiaru sprawiedliwości.
- ii. Wytyczne Rady Europy dotyczące wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom⁶ zawierają postanowienia mające na celu ułatwienie krajom członkowskim wprowadzenia w ramach ich systemów prawnych rozwiązań spełniających specyficzne potrzeby dzieci dla zapewnienia ich efektywnego, właściwego dostępu do wymiaru sprawiedliwości, zarówno w dziedzinie prawa cywilnego, jak i administracyjnego oraz karnego.
- iii. Projekt standardów dotyczących zintegrowanych systemów ochrony dzieci, opracowany przez Dyрекcję Generalną ds. Sprawiedliwości Komisji Europejskiej⁷ określa standardy dotyczące systemów zapewniających ochronę i dostęp do usług w zakresie wsparcia oraz zarządzania opieką i ochrony dzieci przed przemocą.

C. Kluczowe prawa

² Patrz www.unicef.org.uk/UNICEFs-Work/UN-Convention/ (ostatnia weryfikacja dnia 14 maja 2016 r.).

³ Na dziś, Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych została ratyfikowana przez 27 z 28 Krajów Członkowskich UE: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=IV-15&chapter=4&clang=en (ostatnia weryfikacja dnia 11 września 2016 r.). Konwencja nie została jeszcze ratyfikowana przez Irlandię, która jednak zobowiązała się do jej ratyfikacji do końca roku 2016: patrz oświadczenie ustne Ministra Stanu Irlandzkiego Ministerstwa Sprawiedliwości i Równości oraz Zagadnień Niepełnosprawności Finiana McGratha: www.justice.ie/en/JELR/Pages/SP16000149, 22.06.2016 (ostatnia weryfikacja dnia 11 września 2016 r.).

⁴ Zestaw narzędzi ITHACA, https://www.thl.fi/documents/189940/1878598/2.4_Ithaca_Toolkit_English.pdf/bbd4594f-a221-48be-822a-9c5fac843454

⁵ http://ec.europa.eu/justice/criminal/victims/index_en.htm

⁶ www.coe.int/en/web/children/child-friendly-justice

⁷ http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/rights-child/protection-systems/index_en.htm

Dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi cierpią podwójnie - zarówno ze względu na swój wiek, jak i niepełnosprawność. Ich sytuacja stanowi wypadkową okoliczności określonych przepisami dotyczącymi praw dzieci oraz osób z niepełnosprawnościami. Dyskryminacja międzysektorowa (lub wielokrotna) stanowi zjawisko specyficzne w odniesieniu do teorii praw człowieka, ponieważ tożsamość człowieka musi być rozważana pod kątem wielu kategorii, które mogą się krzyżować i współistnieć w przypadku pojedynczej osoby w sposób stanowiący jakościowo inne doświadczenie w porównaniu z poszczególnymi cechami indywidualnymi. W praktyce oznacza to, że dziecko z niepełnosprawnością przeżywa inne doświadczenia, niż dziecko bez niepełnosprawności, ale są one także inne, niż w przypadku niepełnosprawnej osoby dorosłej, a ich doświadczenia nie są prostym połączeniem tych dwóch. Doświadczenia dzieci z niepełnosprawnościami są specyficzne i zdecydowanie bardziej skomplikowane, niż suma tych dwóch tożsamości. Podobnie, jak inne osoby z niepełnosprawnością, dzieci mają prawo do ochrony nie tylko z tytułu Konwencji ONZ o prawach dziecka i Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, ale także innych międzynarodowych i krajowych instrumentów prawnych dotyczących praw człowieka. Niemniej jednak, Konwencja ONZ o prawach dziecka i Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych powinny być uważane za *lex specialis* w odniesieniu do tych pozostałych instrumentów.

Najważniejsze prawa omawiane podczas tego szkolenia to:

1. Prawo do życia w społeczności i włączenia w jej działania
2. Prawo do edukacji
3. Prawo do ochrony zdrowia
4. Wolność od nadużyć
5. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości

Wszystkich tych praw dotyczy ogólnie obowiązująca zasada nadrzędna, którą jest **zakaz dyskryminacji**. W związku z powyższym, punktem początkowym jest uznanie **równości wobec prawa** oraz przysługujących wszystkim ludziom możliwości korzystania z praw człowieka i fundamentalnych wolności ludzkich bez jakiegokolwiek dyskryminacji.

Zakaz dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność został zawarty w Artykule 5 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Wyrażenie to oznacza „jakiegokolwiek rozróżnienie, wyłączenie lub ograniczenie ze względu na niepełnosprawność, którego celem lub skutkiem jest naruszenie lub zniweczenie uznania, korzystania z lub wykonywania wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności [...] na zasadzie równości z innymi osobami. Obejmuje to wszelkie przejawy dyskryminacji, w tym odmowę racjonalnego usprawnienia” (patrz Definicje, Artykuł 2).

Należy pamiętać, że osoba dopuszczająca się dyskryminacji nie musi mieć takiego zamiaru - wystarczy, aby efektem jej działań lub realizowanej polityki było znalezienie się osoby niepełnosprawnej w niekorzystnej sytuacji. Odmowa racjonalnych usprawnień oznacza przypadek dyskryminacji w odniesieniu do „dokonania koniecznych i odpowiednich zmian i dostosowań, nie nakładających nieproporcjonalnego lub nadmiernego obciążenia, jeśli jest to potrzebne w konkretnym przypadku, w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym możliwości korzystania z wszelkich praw człowieka i podstawowych wolności oraz ich wykonywania na zasadzie równości z innymi osobami.”.

Artykuł 2 Konwencji ONZ o prawach dziecka ustanawia zakaz dyskryminacji „jakiegokolwiek rodzaju, niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, wyznania, opinii politycznych lub innych, narodowości, pochodzenia etycznego lub społecznego, majątku, niepełnosprawności, urodzenia lub innych cech dziecka, jego rodziców oraz opiekuna.” Artykuł 14 i Protokół 12 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności również zawiera postanowienia dotyczące zakazu dyskryminacji, podobnie jak i Artykuł 21 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej.

Osoby z niepełnosprawnością mogą być ofiarami dyskryminacji nie tylko ze względu na ich niepełnosprawność rzeczywistą lub postrzeganą. Konwencja ONZ o prawach osób

niepełnosprawnych mówi także o „wielokrotnych lub szczególnie intensywnych formach dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, opinie polityczne lub inne, narodowość, pochodzenie etniczne, plemienne lub społeczne, majątek, urodzenie, wiek lub inne cechy.” W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami obejmuje to również dyskryminację dzieci z niepełnosprawnością, które należą do społeczności romskiej/innych grup wędrownych, LGBT, żydowskiej, muzułmańskiej, imigrantów lub innych.

Wybrane, podstawowe prawa zostaną poniżej zaprezentowane pod względem ich natury oraz źródeł w międzynarodowym prawodawstwie dotyczącym praw człowieka, a także w oparciu o historię i sprawy indywidualnych osób.

1. Prawo do życia w społeczności i włączenia w jej działanie

Natura prawa

Każde dziecko ma prawo do życia w swojej rodzinie lub w otoczeniu typu rodzinnego oraz do pomocy w zakresie życia w bezpiecznej, inkluzywnej społeczności.

Międzynarodowe standardy praw człowieka

Artykuł 19 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych mówi o “ równym prawie wszystkich osób niepełnosprawnych do życia w społeczeństwie, wraz z prawem dokonywania takich samych wyborów, na równi z innymi osobami”. Oznacza to możliwość wyboru, gdzie i z kim mieszkać, a także prawa do uzyskania pomocy przeznaczonej dla osób z niepełnosprawnością i dostępu do usług publicznych. Artykuł 23 Konwencji ONZ o prawach dziecka stanowi tekst nieco starszy, traktujący zagadnienia dotyczące niepełnosprawności w sposób mniej szczegółowy, zauważając jedynie, że dzieci z niepełnosprawnością „powinny móc w pełni cieszyć się godziwym życiem w warunkach zapewniających poszanowanie ich godności, promowanie niezależności oraz aktywnego udziału dziecka w życiu społeczności”.

Prawo to obejmuje określenie, że dzieci powinny być wychowywane w rodzinie biologicznej, a jeżeli nie jest to możliwe, w otoczeniu przypominającym rodzinę. Artykuł 23 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych stanowi, że „dziecko nie będzie odłączane od rodziców bez ich zgody, z wyjątkiem sytuacji, kiedy właściwe władze, podlegające kontroli sądowej, postanowią, zgodnie z obowiązującym prawem i procedurami, że takie odłączenie jest konieczne ze względu na najlepszy interes dziecka. W żadnym przypadku nie można odłączać dziecka od rodziców z powodu jego niepełnosprawności lub niepełnosprawności jednego lub obojga rodziców.” Artykuł 9 Konwencji ONZ o prawach dziecka stanowi, że „Państwa-Strony zapewnią, aby dziecko nie zostało oddzielone od swoich rodziców wbrew ich woli, z wyłączeniem przypadków, gdy kompetentne władze, podlegające nadzorowi sądowemu, zdecydują zgodnie z obowiązującym prawem oraz stosowanym postępowaniem, że takie oddzielenie jest konieczne ze względu na najlepiej pojęte interesy dziecka.”

W Artykule 8 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności stwierdzone zostało prawo do poszanowania prywatności i życia rodzinnego, otoczenia domowego oraz korespondencji. Postanowienia dotyczące wolności osobistej zostały uwzględnione w Artykule 5 jako następstwo zobowiązania krajów, mówiącego o zakazie arbitralnego pozbawiania osób ich wolności. Ważny precedens stanowi sprawa *Stanev przeciwko Bułgarii* (2012), w ramach której określono, że opiekun nie miał prawa podjęcia decyzji dotyczącej umieszczenia mężczyzny niepełnosprawnego umysłowo w instytucji opieki społecznej przeciwko jego woli, pozbawiając go w ten sposób jego wolności i dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Sprawa ta może mieć istotne znaczenie dla sytuacji dzieci niepełnosprawnych, ponieważ ubezwłasnowolnione osoby dorosłe mają z prawnego punktu widzenia taki sam status, jak dzieci, nie mogąc podejmować decyzji wiążących prawnie w swoim własnym imieniu. **Czy wiesz, że?**

Powyższe prawa zostają naruszone w przypadku, kiedy dzieci z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodzice nie mają możliwości skorzystania ze wsparcia, które umożliwiłoby im kontynuowanie

życia w społeczności. Omówimy teraz przypadek Davida, Štěpána i Miroslava, trzech czeskich chłopców cierpiących na autyzm, trudności z nauką oraz zaburzenia behawioralne.⁸ W miarę ich dorastania, rodziny odczuwały coraz większe trudności w zakresie udzielania im pomocy bez wsparcia zewnętrznego i poszukiwały takiego wsparcia wśród miejscowych służb, aby ich synowie mogli nadal żyć w społeczności. W szczególności rodzice zwrócili się z prośbą o pomoc do miejscowych służb pomocy społecznej, aby w pobliżu miejsca zamieszkania chłopców utworzony został niewielki specjalistyczny ośrodek pomocy. Służby te nie uzyskały jednak wsparcia finansowego ze strony władz regionalnych, które zamiast tego wykorzystały środki finansowe na remont istniejącego ośrodka opieki nad dziećmi. Rodziny wystąpiły na drogę postępowania sądowego.

Początkowo sąd odrzucił powództwo twierdząc, że nikt nie ma zagwarantowanego prawa do otrzymywania pomocy ze strony służb socjalnych. Niemniej jednak, Naczelny Sąd Administracyjny anulował tę decyzję twierdząc, że dzieci niepełnosprawne umyślowo mają usankcjonowane przepisami prawo do otrzymywania pomocy ze strony instytucji pomocy społecznej w celu zapewnienia, że będą mogły kontynuować życie z rodzinami w ramach społeczności.

2. Prawo do edukacji

Natura prawa

Niezależnie od rodzaju lub stopnia jego niepełnosprawności, każde dziecko ma prawo do wychowywania się w inkluzywnym, edukacyjnym otoczeniu.

Międzynarodowe standardy praw człowieka

Artykuł 24 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych stanowi, że celem edukacji powinien być “ pełny rozwój potencjału oraz poczucia godności i własnej wartości, a także wzmocnienia poszanowania praw człowieka, podstawowych wolności i różnorodności ludzkiej” (Artykuł 24(1)(a)), oraz “rozwijanie przez osoby niepełnosprawne ich osobowości, talentów i kreatywności, a także zdolności umysłowych i fizycznych, przy pełnym wykorzystaniu ich możliwości” (Artykuł 24(1)(b)). Konwencja zawiera powiązanie pomiędzy edukacją a udziałem w życiu wolnego społeczeństwa, wykraczające zdecydowanie poza same zagadnienia niepełnosprawności (Artykuł 24(1)(c)).

Aby osiągnąć te cele, rządy krajowe powinny przede wszystkim „uznać prawo osób niepełnosprawnych do edukacji”. Słowo “uznać” oznacza, że władze rządowe powinny zrealizować odpowiednie reformy prawne w celu zapewnienia w ramach obowiązującego prawa krajowego, że wszystkie „osoby niepełnosprawne będą korzystać z włączającego, bezpłatnego nauczania obowiązkowego wysokiej jakości, na poziomie podstawowym i średnim, na zasadzie równości z innymi osobami, w społecznościach, w których żyją (Artykuł 24(2)(b))”. Ponadto władze państwowe powinny wprowadzić zakaz wykluczania osób z powszechnego systemu edukacji ze względu na niepełnosprawność (Artykuł 24(2)(a)). Postanowienia te ustanawiają prawo do edukacji na podstawie Artykułu 28 Konwencji ONZ o prawach dziecka, czyli traktatu przyjętego 17 lat wcześniej, niż Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Prawo do edukacji stanowi również przedmiot Artykułu 2 Protokołu nr 1 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

Co ważne, Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych wymaga rezygnacji z rozwiązań dotyczących umieszczania dzieci niepełnosprawnych w osobnym systemie szkolnym, na przykład obejmującym szkoły specjalne. Zamiast tego, państwa są zobowiązane do zapewnienia indywidualnej pomocy oraz racjonalnych usprawnień (Artykuły 24(2)(c), (d) i (e)) dzieciom niepełnosprawnym w celu ich pełnego włączenia do powszechnego systemu edukacyjnego.

⁸ MDAC, Czeski Sąd Najwyższy potwierdził prawo dzieci niepełnosprawnych do życia w społeczności. Treść dostępna pod adresem: www.mdac.org/en/news/czech-supreme-court-enforces-legal-right-children-disabilities-live-community

W sierpniu 2016 roku Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych przyjął Uwagi ogólne nr 4, dotyczącą włączenia do systemu edukacji. Uwagi ogólne stanowią wiążące interpretacje postanowień traktatów międzynarodowych, a uwagi dotyczące włączenia do systemu edukacji zawierają szczegółowy opis oczekiwań wobec państw w odniesieniu do zapewnienia powszechnej edukacji dla wszystkich.⁹

Czy wiesz, że?

Edukacja jest uważana za prawo ekonomiczne, społeczne i kulturalne. Prawa te powinny być „wdrażane stopniowo” (Artykuł 4(2) Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych). Oznacza to w praktyce, że w roku bieżącym system edukacyjny powinien zapewniać włączenie większej liczby dzieci, niż w roku ubiegłym, a w roku przyszłym uzyskane wyniki powinny być jeszcze lepsze. Równocześnie, zakaz dyskryminacji na podstawie niepełnosprawności (a także z wszelkich innych powodów zabronionych) nie podlega zasadzie wdrażania stopniowego, lecz obowiązuje natychmiast. Dla przykładu, jeżeli dziecko z niepełnosprawnością potrzebuje pomocy innej osoby, aby uczyć się w szkole, jednak szkoła odmawia mu tego prawa twierdząc, że nie dysponuje niezbędnymi zasobami, może to stanowić brak przeprowadzenia racjonalnych usprawnień i stanowić naruszenie zasady niedyskryminacji. W związku z powyższym, prawnik może w kreatywny sposób wykorzystać międzynarodowe przepisy dotyczące praw człowieka w celu przekonania sądu o konieczności wydania jednostce samorządu lokalnego nakazu przeprowadzenia racjonalnych usprawnień dla zapewnienia przestrzegania przysługującego dziecku prawa do niedyskryminacji, nawet przyjmując, że w zakresie edukacji, która stanowi prawo ekonomiczne i socjalne, obowiązuje zasada realizacji stopniowej, a nie natychmiastowej.

3. Prawo do ochrony zdrowia

Natura prawa

Dzieci z niepełnosprawnością mają takie samo prawo dostępu do usług opieki zdrowotnej jak inne dzieci. Ponadto mają prawo do specjalnych usług ochrony zdrowia i rehabilitacji, odpowiednich dla charakteru ich niepełnosprawności.

Międzynarodowe standardy praw człowieka

Dzieci niepełnosprawne „mają prawo do osiągnięcia najwyższego możliwego poziomu stanu zdrowia, bez dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność” (Artykuł 25 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych) oraz do usług zdrowotnych obejmujących „wczesne rozpoznawanie i leczenie”, jak również do usług „mających na celu ograniczenie i zapobieganie dalszej niepełnosprawności, w tym dzieci” (Artykuł 25(b)). Usługi zdrowotne powinny być zapewniane możliwie blisko społeczności, w których żyją osoby niepełnosprawne, w tym na obszarach wiejskich (Artykuł 25(c)), a osoby niepełnosprawne powinny mieć „taki sam jak w przypadku innych osób zakres, jakość i standard bezpłatnej lub zapewnianej po przystępnych cenach usług opieki zdrowotnej i programów zdrowotnych, w tym w zakresie zdrowia seksualnego i prokreacyjnego oraz adresowanych do całej populacji programów w zakresie zdrowia publicznego” (Artykuł 25(a)).

Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych mówi także o rehabilitacji. Państwa powinny „podjąć skuteczne i odpowiednie środki, uwzględniając wsparcie wzajemnie udzielane sobie przez osoby niepełnosprawne oraz wsparcie udzielane przez inne osoby, w celu umożliwienia osobom niepełnosprawnym uzyskania i utrzymania możliwie największej niezależności, pełnych zdolności fizycznych, intelektualnych, społecznych i zawodowych oraz pełnej integracji i udziału we wszystkich aspektach życia społeczeństwa” (Artykuł 26), „dostępne od możliwie najwcześniejszego etapu i

⁹ Uwagi Ogólne nr 4 Komitetu ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, Dok. ONZ nr CRPD/C/GC/4. Treść dostępna pod adresem: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/GC/RighttoEducation/CRPD-C-GC-4.doc

oparte na multidyscyplinarnej ocenie indywidualnych potrzeb i potencjału” (Artykuł 26(1)(a)). Usługi te powinny być opracowane w taki sposób, aby „wspierały udział i integrację w społeczeństwie oraz włączenie we wszystkie aspekty życia społeczeństwa, były dobrowolne i dostępne dla osób niepełnosprawnych możliwie blisko społeczności, w których żyją, w tym na obszarach wiejskich.” (Artykuł 26(1)(b)). Co niezwykle istotne, usługi zdrowotne powinny być zapewnione dzieciom niepełnosprawnym na podstawie „swobodnie przez nie wyrażonej i świadomej zgody” (Artykuł 25(d)), biorąc przy tym pod uwagę ich “wiek i dojrzałość, na zasadzie równości z innymi dziećmi” (Artykuł 7(3)).

Także Konwencja ONZ o prawach dziecka określa w swoim Artykule 24 prawa dzieci do opieki zdrowotnej, stanowiąc, że państwa “będą dążyły do zapewnienia, aby żadne dziecko nie było pozbawione prawa dostępu do tego rodzaju opieki zdrowotnej.” Karta praw podstawowych Unii Europejskiej stanowi, że “każdy ma prawo dostępu do profilaktycznej opieki zdrowotnej i prawo do korzystania z leczenia na warunkach ustanowionych w ustawodawstwach i praktykach krajowych” (Artykuł 35).

Pomimo, iż prawo do zdrowia nie jest wyrażone domyślnie w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, zostało uznane za wynikające pośrednio w niektórych okolicznościach z postanowień Artykułów 3 i 8, w połączeniu z Artykułem 14¹⁰.

Czy wiesz, że?

Prawo do ochrony zdrowia musi zostać odróżnione od prawa do bycia zdrowym. Międzynarodowe prawodawstwo dotyczące praw człowieka nie określa żadnych gwarancji dotyczących bycia i pozostawania zdrowym. Niemniej jednak, zgodnie ze stanowiskiem Światowej Organizacji Zdrowia, „prawo do najwyższego możliwego do osiągnięcia standardu zdrowia” wymaga spełnienia pewnych kryteriów socjalnych dotyczących zdrowia wszystkich osób, w tym w odniesieniu do dostępności usług zdrowotnych, bezpiecznych warunków pracy, odpowiednich warunków mieszkaniowych oraz właściwego odżywiania. Zapewnienie prawa do ochrony zdrowia jest ściśle związane z pozostałymi prawami człowieka, takimi jak prawa do właściwego odżywiania, warunków mieszkaniowych i pracy, edukacji, niedyskryminacji, dostępu do informacji oraz uczestnictwa w życiu społecznym.

4. Wolność od nadużyć

Natura prawa

Umowy międzynarodowe dotyczące praw człowieka ustanawiają absolutny zakaz stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania. Ten absolutny zakaz oznacza, że chociaż pewne wyjątki od przestrzegania określonych praw mogą mieć miejsce w specyficznych okolicznościach - takich, jak konflikty zbrojne - stosowanie tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania nie może w żadnym wypadku i w żadnych okolicznościach zostać usprawiedliwione. Ponadto, osoby niepełnosprawne muszą być chronione przed wszelkimi postaciami wykorzystywania, przemocy i nadużyć.

Międzynarodowe prawodawstwo dotyczące praw człowieka

Zakaz stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania został określony w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Artykuł 3), Karcie praw podstawowych Unii Europejskiej (Artykuł 4) oraz wielu traktatach ONZ dotyczących praw człowieka, w tym w Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz Artykule 15 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. W ramach swoich obowiązków w zakresie ochrony “przed wszelkimi formami wykorzystywania, przemocy i nadużyć, w tym związanych z płcią”, państwa “podejmą wszelkie odpowiednie środki ustawodawcze, administracyjne, społeczne, w dziedzinie edukacji i inne w celu ochrony osób niepełnosprawnych, zarówno w domu, jak i poza

¹⁰ Patrz przykładowo: „Health Factsheet”, Europejski Trybunał Praw Człowieka, sierpień 2016 r., dostępny na: www.echr.coe.int/Documents/FS_Health_ENG.pdf (ostatnia weryfikacja dnia 11 września 2016 r.).

nim” (Artykuł 16 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych). Ponadto Konwencja ONZ o prawach osób niepełnosprawnych stanowi, że osoby niepełnosprawne powinny mieć „prawo do poszanowania ich integralności fizycznej i umysłowej w taki sam sposób, jak inne osoby.” Konwencja ONZ o prawach dziecka stanowi, że dzieci muszą być chronione przed nadużyciami, a państwa “będą podejmowały wszelkie właściwe kroki w dziedzinie ustawodawczej, administracyjnej, społecznej oraz wychowawczej dla ochrony dziecka przed wszelkimi formami przemocy fizycznej bądź psychicznej, krzywdy lub zaniedbania bądź złego traktowania lub wyzysku, w tym wykorzystywania w celach seksualnych, dzieci pozostających pod opieką rodzica(ów), opiekuna(ów) prawnego(ych) lub innej osoby sprawującej opiekę nad dzieckiem” (Artykuł 19 Konwencji ONZ o prawach dziecka) i “zobowiązują się do ochrony dzieci przed wszelkimi formami wyzysku seksualnego i nadużyć seksualnych” (Artykuł 34 Konwencji ONZ o prawach dziecka).

Czy wiesz, że?

W roku 2016 Europejski Trybunał Praw Człowieka rozpatrzył sprawę *Blokhin przeciwko Rosji*. W przypadku tym 12-letni chłopiec cierpiący na zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi (ADHD) i chorobę pęcherza został aresztowany za domniemane wyłudzenie pieniędzy od 9-letniego sąsiada. W areszcie przebywał w dużym, pustym pomieszczeniu bez żadnych mebli, wraz z siedmioma innymi chłopcami. Ze względu na chorobę pęcherza był zmuszony do częstego oddawania moczu, ale za każdym razem, kiedy prosił o możliwość skorzystania z toalety był zmuszony do jej czyszczenia i czekania, aż inni więźniowie z niej skorzystają. Jego stan zdrowia pogorszył się w tak dużym stopniu, że po zwolnieniu z więzienia musiał spędzić trzy tygodnie w szpitalu. Europejski Trybunał uznał, że traktowanie to stanowiło naruszenie postanowień Artykułu 3 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności.

5. Dostęp do wymiaru sprawiedliwości

Natura prawa

Każdy powinien mieć prawo do podjęcia odpowiednich środków prawnych w przypadku, jeśli jego prawa zostały naruszone. Każdy powinien mieć prawo do sprawiedliwego procesu w razie oskarżenia o przestępstwo oraz do sprawiedliwego traktowania, jeżeli jest ofiarą lub świadkiem przestępstwa. W szczególności dzieci powinny mieć prawo do bycia wysłuchanymi i wyrażenia swojej opinii podczas postępowania prawnego.

Międzynarodowe prawodawstwo dotyczące praw człowieka

Prawo dostępu do wymiaru sprawiedliwości zostało określone w różnych tekstach prawnych, a także w Artykule 13 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, która stanowi, że prawo to musi być “skuteczne”, a nie może stanowić jedynie teoretycznej możliwości. Państwa są zobowiązane do “wprowadzenia dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do wieku dzieci, w celu ułatwienia ich efektywnego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego.” Pomimo, iż nie istnieje orzecznictwo wyjaśniające znaczenie wyrażenia „udziału bezpośrednio lub pośrednio”, to pierwsze może oznaczać strony postępowania oraz świadków, natomiast to drugie - ławników, prawników i sędziów.

Wymiar sprawiedliwości często ignoruje głos dzieci, a Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach dziecka stanowi, że dzieci powinny zostać wysłuchane. Postanowienia tego artykułu stanowią, że wymiar sprawiedliwości powinien zapewnić, iż dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzenia się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, które go dotyczy, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.”

Kolejnym aspektem dostępu do wymiaru sprawiedliwości jest prawo do sprawiedliwego procesu. Jest to jedno ze standardowych praw cywilnych i politycznych, zdefiniowane między innymi - oprócz innych tekstów prawnych - w Artykule 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 roku i w Artykule 6 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Konwencja ONZ o prawach dziecka dodaje w swoim Artykule 40 dodatkowe prawo dotyczące dzieci, mówiące, że zapewniona musi zostać anonimowość dziecka podejrzanego, oskarżonego bądź uznanego winnym pogwałcenia prawa karnego na wszystkich etapach postępowania karnego. Ponadto, w orzecznictwie dotyczącym europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności określone zostało, że zapewnienie właściwego dostępu do wymiaru sprawiedliwości wymaga również niezależnego przedstawicielstwa.¹¹

W odniesieniu do prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości, Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych stwierdził, że "nie może istnieć skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, jeśli [...] zapewniane usługi, informacje i środki komunikacji nie będą dostępne dla osób niepełnosprawnych (art. 13). Bezpieczne miejsce zamieszkania, usługi wsparcia i procedury muszą być dostępne dla zapewnienia skutecznej, rzeczywistej ochrony przeciwko przemocy, nadużyciom i wyzyskowi osób niepełnosprawnych, w szczególności kobiet i dzieci (art. 16)"¹². Artykuł 13(1) Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych stanowi, że państwa „zapewnią osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do ich wieku.” Zasada dotycząca racjonalnych usprawnień została omówiona powyżej (rozdział G, dotyczący zasady niedyskryminacji). Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych stwierdził, że odpowiednie miejsce zamieszkania powinno zostać zapewnione wraz z właściwymi usprawnieniami w każdym przypadku, kiedy odpowiedzialne władze zostaną poinformowane, że osoba z niepełnosprawnością potrzebuje go, aby móc cieszyć się swoimi prawami w sposób taki sam, jak inne osoby¹³. Indywidualna ocena powinna być przeprowadzana natychmiast, kiedy następuje pierwszy kontakt dziecka z wymiarem sprawiedliwości. Potencjalne racjonalne usprawnienia mogą obejmować:

- przyjazne dla dzieci pokoje przesłuchań;
- pozyskiwanie elementów dowodowych za pośrednictwem połączeń wideo;
- zapewnienie wody do picia i krótkich przerw;
- umożliwienie dziecku wypowiedzenia się za pośrednictwem osoby udzielającej mu pomocy/pośrednika;
- wykorzystanie języka znaków, rozbudowanych i alternatywnych metod komunikacji;
- przesłuchiwanie dziecka w znanym mu, wygodnym otoczeniu i/lub
- umożliwienie zaufanej osobie towarzyszenia dziecku przez cały czas postępowania¹⁴.

Konieczne jest zapewnienie odpowiedniej równowagi pomiędzy prawami ofiar, a ochroną praw procesowych oskarżonych. Dyrektywa UE dotycząca praw ofiar¹⁵, Wytoczne Rady Europy w sprawie wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom¹⁶ oraz projekt standardów dotyczących

¹¹ Patrz na przykład, *Centrum Zasobów Prawnych w sprawie Valentin Câmpeanu przeciwko Rumunii*.

¹² Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, Uwagi Ogólne nr 2 – Artykuł 9: Dostępność, 22 maja 2014, treść dostępna pod adresem: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>.

¹³ Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, Uwagi Ogólne nr 2 – Artykuł 9: Dostępność, par. 26, treść dostępna pod adresem <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/033/13/PDF/G1403313.pdf?OpenElement>.

¹⁴ MDAC, Dostęp do wymiaru sprawiedliwości dla dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi: Międzynarodowe Standardy i Wnioski Dziesięciu Krajów Członkowskich UE, s. 26. Dostępne pod adresem:

www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_justice_children_ws2_standards_and_findings_english.pdf

¹⁵ Dyrektywa 2012/29/UE Europejskiego Parlamentu i Rady z dnia 25 października 2012 r. określa minimalne standardy dotyczące praw, pomocy oraz ochrony ofiar przestępstw i zastępuje obowiązującą wcześniej Ramową Decyzję Rady nr 2001/220/JHA. Treść dostępna pod adresem:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>

¹⁶ Wytoczne Komitetu Ministrów Rady Europy dotyczące wymiaru sprawiedliwości przyjaznego dzieciom. Treść dostępna pod adresem: www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdcj/CDCJ%20Recommendations/GuidelinesChild-FriendlyJusticeE.pdf

zintegrowanych systemów ochrony dzieci¹⁷ ustanawiają standardy obowiązujące w zakresie ochrony dzieci będących ofiarami i świadkami przestępstw. Zasady dotyczące ochrony szczególnie narażonych ofiar są inne, niż obowiązujące w odniesieniu do szczególnie narażonych podejrzanych.^[5]

D. Przypadek szczególny: dziewczynki

Dziewczynki z niepełnosprawności mogą być narażone na dodatkowe, poważniejsze trudności związane z połączeniem czynników dyskryminacyjnych dotyczących wieku, niepełnosprawności i płci.¹⁸ Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej stwierdziła, że niepełnosprawne kobiety są w zdecydowanie większym stopniu narażone na nadużycia o charakterze fizycznym i seksualnym, niż kobiety bez niepełnosprawności.¹⁹ Prawie połowa kobiet pochodzących z UE, które były ofiarami co najmniej jednego przypadku przemocy fizycznej lub seksualnej w okresie dzieciństwa uważa, że są osobami z niepełnosprawnością.²⁰

ONZ podkreśla, że: „szczególna uwaga powinna zostać zwrócona na dziewczynki (w tym w wieku dziecięcym i nastoletnim, jeżeli dotyczy), ponieważ mają one do czynienia ze specyficznymi trudnościami w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Często brakuje im zdolności społecznych lub prawnych w zakresie podejmowania istotnych decyzji dotyczących ich życia, w obszarach edukacji, zdrowia oraz seksualności i rozrodczości. Mogą one być zmuszane do zawarcia małżeństwa lub poddawane innym szkodliwym praktykom bądź przemocy w różnorodnej postaci”²¹. Podejmowanie przez państwa niezbędnych działań w celu zwalczania przemocy domowej i seksualnej stanowi jeden z kluczowych wymogów Konwencji ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet. Konwencja Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy w stosunku do kobiet i przemocy domowej („Konwencja Stambulska”) również podkreśla zobowiązanie państwa do podejmowania niezbędnych działań w celu zwalczania przemocy wobec kobiet i dziewczynek, obejmujących działania prewencyjne, ochronne i dotyczące ścigania sprawców przestępstw²². Artykuł 39 dotyczy przypadków zmuszania do aborcji i sterylizacji.

1. Ściganie nadużyć

Przypadek reprezentatywny: ściganie karne ojczyma za gwałt na 13-letniej dziewczynce cierpiącej na poważne zaburzenia kognitywne oraz trudności komunikacyjne. Dziewczynka poskarżyła się swojej marce, że ojczym pokazał jej na nowym laptopie film z osobami uprawiającymi seks i zgwałcił ją. Ślady nasienia zostały znalezione na bieliźnie dziewczynki, a analiza komputera umożliwiła stwierdzenie, że komputer był używany w celu dostępu do witryn zawierających pornografię. Ojczym bronił się mówiąc, że zdarzenie nigdy nie miało miejsca, bielizna dziewczynki była prawdopodobnie prana razem z jego bielizną, a ponadto

¹⁷ Standardy i dobre praktyki zatwierdzone przez respondentów biorących udział w konsultacji publicznej na temat zintegrowanych systemów ochrony dzieci, luty 2015 r. Treść dostępna pod adresem:

http://ec.europa.eu/justice/fundamental-rights/files/cps_practices_standards.pdf

^[5] Patrz Suzan Van Der Aa, „Różne poziomy narażenia? Porównanie praw szczególnie narażonych osób dorosłych będących podejrzanyymi i szczególnie narażonych ofiar przestępstw w prawie UE.” *Nowy Dziennik Europejskiego Prawa Karnego*, Tom 7, Wydanie 1, 2016.

¹⁸ Patrz Projekt Uwag Ogólnych Komitetu ds. Praw Osób Niepełnosprawnych dotyczących niepełnosprawnych kobiet (treść dostępna pod adresem: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/CRPD/GC/Women/CRPD.C.14.R.1-ENG.doc)

¹⁹ Patrz Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, „Przemoc wobec kobiet: badanie UE” 2014, treść dostępna pod adresem: http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf

²⁰ MDAC, Przemoc wobec dziewczynek i kobiet niepełnosprawnych, 8 marca 2014 (treść dostępna pod adresem www.mdac.org/en/news/violence-against-girls-and-women-disabilities)

²¹ Zalecenia Ogólne Konwencji ONZ w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet w sprawie dostępu kobiet do wymiaru sprawiedliwości, 23 lipca 2015 r., CEDAW/C/GC/33 (par. 24), treść dostępna na:

http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_33_7767_E.pdf

²² Patrz Konwencja Rady Europy w sprawie zapobiegania i zwalczania przemocy w stosunku do kobiet i przemocy domowej, 12 kwietnia 2011 r., treść dostępna pod adresem:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046031c>

dziewczynka mogła przypadkowo wejść na strony internetowe zawierające pornografię, poszukując witryn przeznaczonych dla dzieci. Oskarżenie było więc uzależnione w dużym stopniu od zeznań dziewczynki. Jej zeznania zostały przedstawione w postaci nagranych wcześniej zapisów wideo, a następnie pozyskane poprzez przesłuchanie dziewczynki toczące się na przestrzeni 5 dni w 30-to minutowych sesjach przy wykorzystaniu połączenia na żywo z pomocą pośrednika, którym był ekspert w dziedzinie komunikacji.

- Ściganie tego rodzaju przypadków ma niezwykle istotne znaczenie, jednak często jest uzależnione od zeznań. Jest więc niezwykle ważne, aby przedstawiciele organów ścigania i inne osoby pracujące z dziećmi z niepełnosprawnościami intelektualnymi zapewnili, że ich zeznania będą wiarygodne w największym możliwym stopniu.
- Jak podkreślono to w omawianym przypadku, to nie dziewczynka powinna się zmienić, ale prawnicy i sądy muszą podjąć odpowiednie wysiłki, aby dostosować się do jej niepełnosprawności.

2. Wymuszona sterylizacja

Systemowa nieprzychylność i dyskryminacja wobec kobiet oraz dziewczynek z niepełnosprawnościami wciąż skutkuje powszechnym brakiem ich praw w odniesieniu do podejmowania decyzji dotyczących dysponowania własnym ciałem, przeżywania seksualności i relacji płciowych, a także zakładania oraz utrzymywania rodzin.

Wciąż istnieją kobiety i dziewczynki z niepełnosprawnością, którym nie zostają zapewnione prawa wymienione powyżej oraz inne fundamentalne prawa człowieka, w szczególności jeśli chodzi o tolerowane przez państwa praktyki „wymuszonej” sterylizacji.

Sterylizacja wymuszona – czyli sterylizacja przeprowadzana w sytuacji braku wolnej, świadomej zgody ze strony danej osoby – z uwzględnieniem przypadków, w których zgoda na sterylizację była wydana przez osobę trzecią bez zgody osoby, której dotyczy, stanowi akt przemocy, będący jedną z postaci kontroli społecznej oraz oczywisty i udokumentowany przypadek naruszenia prawa dotyczącego zakazu stosowania tortur²³.

Wymuszona sterylizacja dziewczynek i kobiet z niepełnosprawnością jest uznawana w skali międzynarodowej za szkodliwą praktykę realizowaną na podłożu tradycji, kultury, religii lub przesądów. Osoby przeprowadzające wymuszoną sterylizację są rzadko pociągane do odpowiedzialności, a kobiety i dziewczynki niepełnosprawne będące ofiarami tych aktów przemocy dotyczących naruszenia ich praw jedynie w bardzo rzadkich przypadkach mają dostęp do wymiaru sprawiedliwości. Władze rządowe bardzo często nie przyznają się do tolerowania tych wszechobecnych praktyk, nie wyrażają jakiegokolwiek ubolewania z tego powodu i nie zapewniają żadnych środków prawnych kobietom oraz dziewczynkom będącym ich ofiarami²⁴.

Praktyka wymuszonej sterylizacji stanowi jeden z elementów szerszego problemu naruszania praw człowieka oraz praw reprodukcyjnych kobiet i dziewczynek z niepełnosprawnością intelektualną, obejmującego także dostęp do opieki zdrowotnej w zakresie rozrodczości i kontroli zdrowia seksualnego, wymuszoną antykoncepcję i/lub ograniczenia wyboru środków antykoncepcyjnych, tłumienie cykli miesięczkowych, niewystarczającą opiekę podczas ciąży i porodu, selektywną lub wymuszoną aborcję oraz naruszenia praw do rodzicielstwa²⁵.

Praktyki te są stosowane w ramach tradycyjnych zachowań i przekonań społecznych, w ramach

²³ Organizacja Human Rights Watch, Sterylizacja niepełnosprawnych kobiet i dziewczynek: karta Informacyjna i zamieszczone w niej odniesienia, listopad 2011 r. Treść dostępna pod adresem: www.hrw.org/news/2011/11/10/sterilization-women-and-girls-disabilities.

²⁴ Organizacja Women with Disabilities Australia (WWDA), Dehumanizacja: wymuszona sterylizacja kobiet i dziewczynek niepełnosprawnych w Australii, s. 8. Treść dostępna pod adresem: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CAT/Shared%20Documents/AUS/INT_CAT_NGO_AUS_18673_E.pdf

²⁵ Tamże, s. 10.

których niepełnosprawność jest wciąż uważana za osobistą tragedię, obciążenie i/lub przedmiot wyłącznie leczenia i rehabilitacji.

E. Podnoszenie umiejętności w zakresie reprezentowania dzieci²⁶

I. Praca z dziećmi

Budowanie zaufania i wzajemnych relacji: zaufanie i wzajemne relacje pomiędzy dzieckiem a jego adwokatem ma kluczowe znaczenie dla sukcesu. Istnieją dowody wskazujące, że dzieci w lepszy sposób komunikują się z osobami, którym ufają i z którymi mają dobre relacje. Prawidłowe rozpoczęcie dobrych relacji polega na:

- 1) Przełamaniu pierwszych lodów i sprawieniu, aby dziecko czuło się komfortowo. Należy rozpocząć rozmowę od tematów niedrażliwych - np. w jaki sposób dziecko przyjechało na spotkanie lub od pogody.
- 2) Należy zwracać baczną uwagę na swoją mowę ciała. Sygnały niewerbalne muszą odpowiadać wypowiedziom. Należy zachowywać się w sposób otwarty i przyjazny, być zrelaksowanym oraz uśmiechniętym. Można usiąść na podłodze z dzieckiem i zacząć bawić się zabawkami.
- 3) Nabyć odpowiednie umiejętności słuchania. Nabycie odpowiednich umiejętności słuchania jest niezwykle ważne - w przeciwnym wypadku komunikacja zostanie zerwana. Należy ćwiczyć swoje umiejętności w zakresie aktywnego słuchania - podsumowywać lub powtarzać wypowiedzi dziecka, prosić o ich dokładniejsze sformułowanie. Zapewnia to dziecku możliwość uściślenia swoich wypowiedzi, jeżeli źle je zrozumieliśmy.
- 4) Należy pracować nad utrzymaniem wzajemnego zaufania także w okresach poza spotkaniami. Jest niezwykle ważne, aby utrzymywać właściwe kontakty także podczas nieobecności. Należy dać dziecku swoje zdjęcie i dane kontaktowe.

Efektywna komunikacja: przed rozpoczęciem rozmowy z dzieckiem należy upewnić się, że jest ono skoncentrowane na rozmowie. Postaraj się dowiedzieć, w jaki sposób dziecko chciałoby być nazywane i jak chce nazywać swojego rozmówcę. (Często najłatwiej jest posługiwać się imionami.) Mów pełnymi zdaniami i językiem zrozumiałym dla dziecka, unikając żargonu lub terminologii prawniczej. Używaj krótkich zdań, zawierających tylko jeden element informacyjny. Okazuj zainteresowanie dzieckiem, wykazując, że rozmowa z nim to coś więcej, niż tylko nasza praca²⁷. Pytaj dziecko, co zrozumiało, prosząc o powtórzenie, zamiast używania pytania „Rozumiesz?” Upewnij się, że całość dokumentacji jest sporządzona w formacie łatwym do czytania.

W odniesieniu do postępowania prawnego, należy poświęcić odpowiednią ilość czasu, aby wyjaśnić dziecku, co będzie dziać się na jego poszczególnych etapach. Należy zapewnić dziecku odpowiednią ilość czasu na przemyślenie przekazywanych informacji i udzielenie odpowiedzi oraz zapewnić mu pomoc w zakresie czytania i zrozumienia dokumentów dotyczących postępowania sądowego. Dziecko powinno siedzieć obok swojego adwokata, opiekuna lub członka rodziny i prawidłowo słyszeć przebieg postępowania.

II. Reprezentowanie dzieci z niepełnosprawnością intelektualną²⁸

²⁶ Patrz “Szkolenia dotyczące podnoszenia umiejętności”, witryna dotycząca zapewnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości dla dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi: <http://mdac.org/A2J-training-site/skills-training/>

²⁷ Organizacja Save the Children, “Patrz na mnie i słuchaj mnie: Przewodnik dotyczący wykorzystania postanowień Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych w celu promowania praw dzieci s. 89 i odniesienia w nim zawarte. Treść dostępna pod adresem:

www.savethechildren.org.uk/sites/default/files/docs/See_Me_Hear_Me_internals_final_1.pdf.

²⁸ Dalsze porady dotyczące komunikacji z dziećmi z niepełnosprawnościami intelektualnymi, a w szczególności z dziećmi autystycznymi, patrz Ruth Marchant, “Podwójne zagrożenie? Dzieci autystyczne jako świadkowie, 2012 (treść dostępna pod adresem: www.triangle.org.uk/files/2015-12/double-jeopardy-child-witnesses-with-autism-ruth-marchant-june-2012.pdf

Efektywna komunikacja, zaufanie i wzajemne relacje: aby nawiązać efektywną komunikację i złagodzić początkowe napięcie, należy korzystać z aktywności niewerbalnych i gier (zagrać w piłkę, zbudować coś z klocków), pokazywać dziecku rysunki lub opowiedzieć historyjkę. Zidentyfikuj problemy komunikacyjne, zastanów się, jakie specyficzne narzędzia lub usprawnienia mogą być konieczne dla zapewnienia i ułatwienia prawidłowej komunikacji z dzieckiem. Pamiętaj, że może być konieczne ustanowienie szczególnej ścieżki komunikacji i słuchania dziecka, która będzie jedynie efektywną w tym konkretnym przypadku. Użyteczne może być posługiwanie się harmonogramami, rysunkami i przykładami, które dziecko rozumie.

Zaakceptuj chwile milczenia oraz zwracaj uwagę na wszystkie okazywane przez dziecko odczucia, doceniając ich znaczenie. Zapewnij nieco więcej czasu na przerwy, ponieważ trudności komunikacyjne dziecka mogą sprawiać, że będzie szybciej się męczyć. Staraj się utrzymać pozytywne relacje w okresach absencji i poinformuj dziecko w konkretny sposób, że zorganizowane zostanie następne spotkanie. Dla przykładu, w pewnym przypadku pracownicy socjalni udzielający pomocy dziecku z trudnościami w uczeniu się, które było ofiarą wykorzystywania seksualnego przekazali dziewczynce swój numer telefonu komórkowego oraz harmonogram, na którym dziecko mogło liczyć dni do następnego spotkania²⁹.

Zachowanie pozytywnego podejścia wolnego od uprzedzeń: zapewnienie dzieciom z niepełnosprawnościami intelektualnymi dostępu do wymiaru sprawiedliwości rozpoczyna się od praktycznej pracy profesjonalistów, którzy wierzą w posiadany potencjał i zachowują pozytywne, wolne od uprzedzeń podejście. Jak zauważyła angielska Koronna Służba Prokuratorska: „Niezawodność i wiarygodność (świadców) może być uzależniona od sposobu traktowania ofiary/świadka. Jeżeli osoby z trudnościami w uczeniu lub problemami dotyczącymi zdrowia umysłowego są traktowane poważnie i wysłuchiwane, mogą czuć się pewniej i odczuwać mniejsze obawy, a co za tym idzie - lepiej zeznawać w sądzie”³⁰. Biorąc pod uwagę, że nasze uprzedzenia są często nieświadome, należy wziąć pod uwagę możliwość wzięcia udziału w szkoleniu dotyczącym takich uprzedzeń lub pracy z osobami niepełnosprawnymi.

III. Najważniejsze porady dotyczące komunikacji z dziećmi niepełnosprawnymi umysłowo

1. Miej świadomość wyzwań i trudności komunikacyjnych, aby dostosować swój sposób komunikacji do potrzeb dziecka.
2. Zapewnij dziecku przyjazne otoczenie i upewnij się, że wszystkie niezbędne warunki wstępne są spełnione. Zapewnij spokojne, przytulne otoczenie: pokój, park lub pomieszczenie w domu dziecka - wszędzie, gdzie dziecko będzie zrelaksowane i gdzie czuje się bezpiecznie.
3. Ustal pewne podstawowe zasady.
4. Uważnie dobieraj słowa.
5. Nie oczekuj kontaktu wzrokowego.
6. Mów, co masz na myśli: używaj dosłownego, prostego języka.
7. Powtarzaj swoje wypowiedzi, aby były łatwiejsze do zrozumienia.
8. Unikaj pytań ryzykownych i zbyt skomplikowanych, w szczególności dotyczących dokładnego określania czasu.
9. Używaj gier/zabaw plastycznych/ilustracji.
10. Zaangażuj dziecko w proces.

IV. Kluczowe porady dotyczące uzyskiwania zaleceń od dziecka niepełnosprawnego umysłowo

1. Przeznacz na to zadanie odpowiedni czas.

²⁹ Patrz www.bbc.co.uk/news/uk-england-cambridgeshire-25659042

³⁰ Koronna Służba Prokuratorska, Udzielanie pomocy świadkom i ofiarom z trudnościami w uczeniu się, lipiec 2009 r., treść dostępna pod adresem: www.cps.gov.uk/publications/docs/supporting_victims_and_witnesses_with_a_learning_disability.pdf

2. Wyjaśnij, kim jesteś i jaka jest Twoja rola.
3. Zapewnij poufność. W szczególności należy wyjaśnić dziecku, że zachowana zostanie pewna poufność, a także zapewnić we własnym zakresie odpowiednią ochronę informacji poufnych. Wyjaśnij dziecku, jakie informacje będą musiały zostać przekazane.
4. Nie zakładaj, że dziecko nie posiada niezbędnych zdolności.
5. Dokładnie objaśnij dziecku postępowanie i jego uczestników.
6. Przestrzegaj kluczowych porad dotyczących komunikacji.
7. Nie staraj się uzyskać zaleceń „na siłę”.
8. Upewnij się, że dziecko rozumie, że ma wybór.
9. Poinformuj dziecko, że być może nie będzie możliwe uzyskanie pożądaných rezultatów.
10. Wyjaśnij rezultaty.

F. Praca z traumą

Trauma

Trauma stanowi adaptacyjną odpowiedź na zagrożenie³¹. Budzi mechanizmy strachu, które zostają aktywowane i utrzymują się przez pewien czas po zakończeniu zdarzenia będącego przyczyną traumy. W szczególności ma ona wpływ na pracę płata czołowego mózgu, odpowiedzialnego za rozumowanie werbalne, zdolności organizacji i funkcje kognitywne. W rezultacie, trauma ogranicza zdolność do rozumienia języka, przetwarzania informacji i logicznego myślenia oraz udzielania odpowiedzi. W ten sposób trauma może w istotnym stopniu ograniczyć zdolność osoby do składania zeznań mogących stanowić dowody, a także do śledzenia postępowania i udziału w nim³².

Osoby, które przeżyły traumę mogą być podatne na związane z nią sygnały wyzwalające strach. W związku z powyższym, osoby pracujące z dziećmi z niepełnosprawnościami intelektualnymi powinny nauczyć się, w jaki sposób pracować z dziećmi, które przeżyły traumę, zdawać sobie sprawę z potencjalnych sygnałów wyzwalających strach oraz ryzyka ponownego wystąpienia traumy.

Wskaźniki

Sygnały wskazujące, że dziecko może cierpieć z powodu przebytej traumy są następujące:

- Wysoki poziom strachu, obejmujący ataki paniki.
- Nieruchome spojrzenie lub uśmiech, brak mowy, mówienie szczególnie ciche lub z przerwami.
- Podatność na jakiegokolwiek sugestie – widoczny brak uwagi.
- Niezdolność do odbioru informacji, ich przemyślenia i udzielania odpowiedzi na pytania oraz formułowania swoich uwag.
- Zwracanie szczególnej uwagi na otoczenie i wypowiedzi innych osób - dziecko łatwo się płoszy i nerwowo reaguje na dźwięki, mogą również wystąpić gwałtowne porywy i ataki agresji.
- Niezwracanie uwagi na otoczenie – dziecko poddaje się okolicznościom, nie reaguje lub w bardzo niewielkim stopniu reaguje na to, co dzieje się dookoła niego i wydaje się zupełnie niezainteresowane/letargiczne.

³¹ Dalsze informacje dotyczące traumy i postępowania z dziećmi, które ją przeżyły, patrz wideo, które opracowała przez dr Éva Szeli. Treść dostępna pod adresem: https://drive.google.com/file/d/0By3oHyelsqf_Y01FNGFPaXpiOEE/view.

³² Organizacja Advocate's Gateway, zestaw narzędzi 18: "Praca ze świadkami, powodami i stronami postępowania, które przeżyły traumę", lipiec 2015 r. Treść dostępna pod adresem: www.theadvocatesgateway.org/images/toolkit18workingwithtraumatisedwitnessesdefendantsandpartiesjuly2015.pdf

- Retrospekcje – „halucynacje” sensoryczne, polegające na przypominaniu sobie traumatycznego przeżycia, obejmujące także retrospekcje kognitywne: „Jestem głupi/a”, „To moja wina”, „Nie nadaję się do niczego”.
- Dysocjacja – okazywanie bardzo różnych stanów i nastrojów, podczas których dziecko przejawia różne aspekty swojej osobowości. W ekstremalnych przypadkach, dzieci mogą ukrywać się w wyimaginowanym świecie, w którym wydaje im się, że posiadają specjalną siłę.
- Dzieci mogą być naprzemiennie aktywne podczas rozmowy i pasywne, stawać się sennie lub przez pewien czas nie zdawać sobie sprawy z sytuacji.
- Mogą także być apatyczne i wydawać się całkowicie niezainteresowane/nieobecne.
- Dzieci mogą niecałkowicie rozumieć wypowiedziane słowa lub przeprowadzane czynności, mogą nawet nieprawidłowo rozumieć zwykłe, codziennie używane słowa.
- Mogą również wydawać się zachowywać uwagę tylko przez krótki czas, odczuwać trudności ze skoncentrowaniem się na czytaniu lub pisaniu, a także powtarzać słowa, które są do nich wypowiedzane (echolalia).
- Dzieci mogą odczuwać trudności ze zrozumieniem pytań, powoli przyswajając sobie informacje, odpowiadać na pytania w sposób nielogiczny lub niespójny, a także koncentrować się na drobnych, nieistotnych aspektach, a nie na kwestiach kluczowych.

Praca z dziećmi z niepełnosprawnością intelektualną, które przeżyły traumę

W przypadku pracy z dziećmi, które doświadczyły traumy należy zastanowić się nad zastosowaniem wszelkich środków, które mogłyby umożliwić zmniejszenie poziomu stresu i występowania sygnałów wyzwalających strach. Należy pracować w komfortowym otoczeniu, wykorzystując różne techniki, aby budować wzajemne relacje i zaufanie. Należy dokładnie zdawać sobie sprawę ze swojej roli i nie składać nadmiernych obietnic. Należy zawsze pozyskać informacje dotyczące potencjalnych sygnałów wyzwalających strach oraz źródeł traumy, a także starać się zrozumieć, jakie techniki mogą zostać wykorzystane w celu ich ograniczenia. Należy poświęcić odpowiednią ilość czasu na sprawdzenie, czy dziecko prawidłowo rozumie zadawane mu pytania i przebieg procesu, a także zapewnić mu odpowiedni czas, aby wysłuchać pytań i udzielić na nie odpowiedzi.

Wskazówki praktyczne dotyczące postępowania sądowego

- Sąd powinien określić potrzeby świadków i oskarżonych na wczesnym etapie postępowania, aby odpowiednio dostosować działanie.
- Zaprowadź dziecko wcześniej na salę rozpraw, aby mogło się z nią zapoznać.
- Podczas planowania przebiegu postępowania zwróć uwagę na możliwość występowania terminów o szczególnym znaczeniu (stanowiących czynniki wyzwalające strach), których należy unikać.
- Zapewnij obecność osoby opiekującej się dzieckiem, której dziecko ufa.
- Zapewnij dziecku możliwość zrobienia przerwy, kiedy jest mu to potrzebne.
- Na każdym etapie procesu należy sprawdzać, jak dziecko się czuje i czy nie potrzebuje pomocy.
- Dostosuj swój język i używaj odpowiednich materiałów pisemnych, diagramów, rysunków, map ciała,³³ które mogą ułatwić dziecku przedstawienie przebiegu zdarzeń.
- Także harmonogram sporządzony w postaci wizualnej może ułatwić dziecku przedstawienie zdarzeń w kolejności, w jakiej miały miejsce.
- Szkicowanie lub rysowanie może ułatwić dziecku zachowanie koncentracji i wyrażenie emocji.

³³ Stosowana dla zapewnienia ochrony dziecka mapa ciała ma na celu pozyskanie informacji dotyczących odniesionych obrażeń fizycznych, w szczególności jeżeli można podejrzewać, że nie mają one charakteru przypadkowego lub stanowią pewien wzór. Mapa ciała stanowi wizualny zapis obrażeń fizycznych i ułatwia specjalistom wspólne podjęcie decyzji mówiącej, czy należy zapewnić dziecku specjalną opiekę.

G. Racjonalne usprawnienia w ramach postępowania

Różnica pomiędzy medycznym, a socjalnym modelem niepełnosprawności polega na postrzeganiu istniejących barier. **Model medyczny** postrzega występujące bariery jako niedociągnięcia danej osoby i stara się je wyeliminować „naprawiając” osobę. Jeżeli nie jest to możliwe, wykonalne lub pożądane, osoba musi zostać objęta specjalną opieką lub pozostawiona samej sobie, nie może jednak w pełni uczestniczyć w życiu społeczeństwa.

Model socjalny niepełnosprawności opiera się na założeniu, że to nie osoba z niepełnosprawnością musi zostać „naprawiona”, ale bariery istniejące w społeczeństwie, które powinny być wyeliminowane w celu zapewnienia tej osobie doświadczeń życiowych na zasadach równych z innymi osobami.

Zapewnienie racjonalnych usprawnień polega na określeniu barier, które uniemożliwiają dzieciom z niepełnosprawnościami intelektualnymi pełny udział w życiu społeczności w ogóle lub korzystanie z konkretnego prawa, a następnie wyeliminowanie tych barier.

Normy i standardy

Prawo do racjonalnych usprawnień w ramach postępowania, dostosowanych także do wieku dziecka, jest usankcjonowane wieloma postanowieniami Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Jak już zauważyliśmy, brak zastosowania odpowiednich usprawnień stanowi jedną z form dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność (Artykuły 2 i 5 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych). W ujęciu bardziej szczegółowym, postanowienia Artykułu 5(2) wymagają od państw zakazu jakiegokolwiek dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność i zagwarantowania osobom z niepełnosprawnościami jednakowej dla wszystkich i skutecznej ochrony przed dyskryminacją z jakichkolwiek względów, natomiast Artykuł 5(3) zobowiązuje państwa do „podjęcia wszelkich odpowiednich kroków celem zapewnienia racjonalnych usprawnień.”

Prawo dotyczące odpowiednich dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do wieku jest określone postanowieniami Artykułu 13 Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, dotyczącego zapewnienia skutecznego dostępu do wymiaru sprawiedliwości:

“Państwa Strony zapewnią osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, skuteczny dostęp do wymiaru sprawiedliwości, w tym poprzez wprowadzenie dostosowań proceduralnych i dostosowań odpowiednich do ich wieku, w celu ułatwienia efektywnego udziału, bezpośrednio lub pośrednio, zwłaszcza jako świadków, we wszelkich postępowaniach prawnych, w tym na etapie śledztwa i innych form postępowania przygotowawczego.”

Państwa są także zobowiązane do zapewnienia odpowiednich środków w zakresie dostępności z tytułu postanowień Artykułu 9. Artykuł 9 mówi, że:

“Państwa Strony podejmą odpowiednie środki w celu zapewnienia osobom niepełnosprawnym, na zasadzie równości z innymi osobami, dostępu do środowiska fizycznego, środków transportu, informacji i komunikacji, w tym technologii i systemów informacyjno-komunikacyjnych, a także do innych urządzeń i usług, powszechnie dostępnych lub powszechnie zapewnianych, zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich.”

Zgodnie z wyjaśnieniami Komitetu ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, wyrażenie “dostępność” odnosi się do zbiorowości, podczas gdy wyrażenie “racjonalne usprawnienia” dotyczy pojedynczych osób. Oznacza to, że obowiązek zapewnienia dostępności ma charakter obowiązku *ex ante*: państwa będące stronami muszą zapewnić odpowiednie środki dotyczące dostępności przed otrzymaniem jakiegokolwiek indywidualnego wniosku dotyczącego wykorzystania odpowiednich środków lub

usług³⁴. Z drugiej strony, racjonalne usprawnienia mają charakter praw indywidualnych i muszą zostać zapewnione, kiedy występuje taka potrzeba, choć także w tym wypadku niekoniecznie na wniosek strony.

Komitet ONZ ds. praw dziecka wyjaśnia, że:

“Otoczenie i metody pracy powinny zostać dostosowane do zdolności dziecka. Odpowiedni czas i zasoby powinny zostać poświęcone dla zapewnienia, że dziecko jest właściwie przygotowane, dysponuje niezbędną pewnością siebie i ma możliwość przedstawienia swojego stanowiska. Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że dzieci mogą wymagać różnych poziomów pomocy i zaangażowania w zależności od ich wieku oraz ewolucji posiadanych zdolności”³⁵.

Przykłady barier w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości dzieci z niepełnosprawnością intelektualną³⁶

1. Dostęp do informacji i komunikacji – informacje dotyczące postępowań sądowych i sporządzane podczas ich prowadzenia mogą mieć charakter bardzo skomplikowany i posiadać trudną do zrozumienia postać pisemną. Dzieci niepełnosprawne mogą nie być w stanie zrozumieć tak skomplikowanych materiałów lub metod, bądź stylu komunikacji, zarówno w postaci pisemnej, jak i ustnej.
2. Dostęp fizyczny – do budynków i sal posiedzeń sądu może być utrudniony dla dzieci z niepełnosprawnością fizyczną, podczas gdy dzieci z niepełnosprawnością intelektualną mogą nie być w stanie uczestniczyć w postępowaniu ze względu na brak możliwości transportu, udziału osoby, które może im pomóc bądź brak pozwolenia na opuszczenie domu lub miejsca zamieszkania.
3. Bariery prawne – brak/ograniczenie zdolności do czynności prawnej ze względu na niepełnosprawność i/lub wiek; ograniczenia dotyczące możliwości egzekwowania niektórych praw;
4. Bariery proceduralne – brak zrozumienia zdolności w zakresie świadczenia w sądzie lub odrzucenie elementów dowodowych ze względu na niepełnosprawność i/lub wiek; długi czas rozpraw może być bardzo niepraktyczny w przypadku dzieci z niepełnosprawnością intelektualną; agresywny styl przesłuchań lub prowadzenie przesłuchań krzyżowych, w tym także zadawanie skomplikowanych pytań; stosowanie niewłaściwych metod komunikacji; prowadzenie postępowania w sposób bardzo formalny lub w nieprzyjaznym otoczeniu sądowym; sztywne zasady postępowania i obecności na sali sądowej; użycie skomplikowanego języka prawniczego; obecność stron przeciwnych; skomplikowana struktura sądów; skomplikowane zasady postępowania dotyczące prawidłowego składania pism procesowych i przedstawiania elementów dowodowych; zasady dotyczące stawiania się w sądzie; przesłuchania; doręczenia pism procesowych, a także sporządzania i wygłaszania wyroków, orzeczeń, decyzji, nakazów, składania apelacji itd., przy uwzględnieniu dodatkowo, że w różnych sądach mogą obowiązywać odmienne zasady.
5. Trauma i powtórne narażenie na traumę dzieci będących ofiarami przestępstw seksualnych, o podłożu płciowym lub mających charakter przemocy innego rodzaju.
6. Stygmatyzacja, stereotypy i uprzedzenia – wiarygodność i potwierdzanie zeznań; brak/odmowa przeprowadzenia postępowania śledczego; użycie języka derogacyjnego,

³⁴ Komitet ds. Praw Osób Niepełnosprawnych, Uwaga Ogólna nr 2 – Artykuł 9: Dostępność, dokumentacja ONZ CRPD/C/GC/2. Treść dostępna pod adresem:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/2&Lang=en

³⁵ Komitet ds. Praw Dziecka, Uwaga Ogólna nr 12: Prawa dziecka do zostania wysłuchanym, Dok. ONZ CRC/C/GC/12, par. 134(e). Treść dostępna pod adresem: www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf

³⁶ Szczegółowe informacje dotyczące zapewnienia dostępu do wymiaru sprawiedliwości dzieci niepełnosprawnych umysłowo zostały zamieszczone w opracowaniach: MDAC, dostęp do sądów i rozsądnych usprawnień dla osób niepełnosprawnych umysłowo w Ugandzie, treść dostępna pod adresem:

www.mdac.org/sites/mdac.info/files/access_to_courts_in_uganda.pdf oraz MDAC, sprawiedliwość dla osób z niepełnosprawnościami intelektualnymi w Ugandzie: propozycja reformy zasad postępowania sądowego, treść dostępna pod adresem: www.mdac.org/sites/mdac.info/files/uganda_rules_of_court_proposal.pdf.

zawierającego przejawy stygmatyzacji i uprzedzeń, a także wywołującego uczucie wstydu i strachu osób będących ofiarami, zniechęcającego je w ten sposób do udziału w postępowaniu.

Cel usprawnień

Celem usprawnień jest zapewnienie równości, naprawienie dyskryminacji strukturalnej i historycznej, przestrzeganie zasady pełnego, efektywnego udziału w życiu społeczeństwa, prawa do sprawiedliwego procesu, w tym prawa do bycia wysłuchanym – wszystkie te usprawnienia są powiązane między innymi z zasadą równości środków procesowych. Mają one na celu usunięcie wszelkich prawnych, proceduralnych i innych barier utrudniających dostęp do wymiaru sprawiedliwości dzieciom z niepełnosprawnością umysłową. W ujęciu ogólnym, prawo do usprawnień jest również usankcjonowane w pewnym zakresie w obowiązujących przepisach krajowych i/lub w ramach gwarancji konstytucyjnych, dla przykładu jeśli chodzi o zakaz dyskryminacji i prawo do sprawiedliwego procesu. Przedmiotem nie jest ułatwienie procesu dla osób z niepełnosprawnością intelektualną lub faworyzowanie ich podczas postępowania sądowego. Chodzi raczej o umożliwienie im wzięcia pełnego udziału w procesie w taki sam sposób, jak wszystkie inne osoby, bez jakichkolwiek restrykcji lub ograniczeń tego udziału ze względu na ich niepełnosprawność³⁷. Zapewnieniu usprawnień musi towarzyszyć, tam gdzie jest to uzasadnione, zapewnienie niezbędnej ochrony przed możliwością nadużyć.

Prawo do usprawnień i gwarancji dotyczących dostępności

Zapewnienie usprawnień i gwarancji dotyczących dostępności może pociągnąć za sobą przedłużenie przebiegu postępowania. W konsekwencji, sądy mogą początkowo niezbyt chętnie przyjmować tego rodzaju rozwiązania. W związku z powyższym konieczne jest wyraźne podkreślenie obowiązków prawnych oraz zagadnień dotyczących praw człowieka.

Przykłady rozsądnych usprawnień dostosowanych do wieku, które powinny zostać zapewnione dzieciom z niepełnosprawnościami intelektualnymi, które ich potrzebują i zamierzają z nich korzystać

- Pozyskiwanie zeznań w pomieszczeniach lub otoczeniu bezpiecznym dla dziecka i znanym mu, na przykład w pokojach przesłuchań urządzonych w sposób przyjazny dla dzieci.
- Pozyskiwanie zeznań za pośrednictwem zapisu wideo, aby uniknąć konieczności powtarzania pytań.
- Prowadzenie przesłuchań *in camera*.
- Umożliwienie dziecku zobaczenia sali rozpraw przed rozpoczęciem procesu.
- Wykorzystanie w sądzie połączenia wideo lub ekranów.
- Zadawanie pytań krótkich, zwięzłych i prostych, po kolei, zawsze tylko jedno pytanie naraz.
- Używanie języka łatwego do czytania i łatwego do zrozumienia dla wszystkich stron postępowania.
- Prowadzenie przesłuchań bez formalnej odzieży sądowej.
- Zapewnienie wody.
- Zapewnienie na sali obecności sądowej psychologa/pracownika opieki społecznej, który ma prawo zażądać odroczenia posiedzenia sądu w razie zaistnienia czynników wyzwalających strach u osób z niepełnosprawnością psychospołeczną lub intelektualną.
- Zapewnienie niezbędnego wyposażenia zapewniającego pomoc osobom z niepełnosprawnością lub wykorzystanie alternatywnych metod komunikacji, takich jak prezentacje graficzne, idiosynkratycznych środków komunikacji werbalnej lub niewerbalnej, w razie konieczności przy wykorzystaniu usług tłumacza, bądź też pozyskiwanie zeznań

³⁷ Bizchut, Izraelski Ośrodek Praw Człowieka dla Osób Niepełnosprawnych, "Prawa osób z trudnościami intelektualnymi, psychospołecznymi i komunikacyjnymi w zakresie dostępu do wymiaru sprawiedliwości: usprawnienia w ramach procesu karnego" (2015), s. 4, treść dostępna pod adresem <http://bizchut.org.il/he/wp-content/uploads/2015/01/Booklet-The-right-of-persons-with-disabilities-to-access-to-justice.pdf> (ostatnia weryfikacja dnia 10 czerwca 2015 r.), s.7.

przez pośrednika ułatwiającego komunikację pomiędzy osobą niepełnosprawną a sądem. Sędziowie i inni pracownicy wymiaru sprawiedliwości powinni zdawać sobie sprawę z konieczności wykorzystania niewerbalnych form komunikacji, takich jak zabawa, mowa ciała, mimika twarzy, rysowanie i malowanie³⁸.

- Zniesienie określonych wymogów lub zapewnienie elastyczności w odniesieniu do skomplikowanych zasad postępowania, takich jak ściśle zasady obowiązujące w odniesieniu do sporządzania lub przedstawiania skarg i pism procesowych, ich doręczania oraz składania odwołań.
- Zniesienie określonych wymogów lub zapewnienie elastycznej interpretacji zasad dotyczących ograniczeń czasowych – popełnianie przez dziecko z niepełnosprawnością intelektualną błędów podczas postępowania nie powinno działać na jego niekorzyść.
- Zniesienie określonych wymogów lub zapewnienie elastyczności w odniesieniu do zasad postępowania dotyczących przesłuchań świadków i ich kolejności. Zapewnienie krótszych i/lub dłuższych przerw podczas pozyskiwania zeznań, z możliwością odroczenia ich terminów w zależności od stanu zdrowia.
- Umożliwienie dzieciom przynoszenia przedmiotów osobistych na salę sądową.
- Zapewnienie możliwości skorzystania z pomocy osoby, która ułatwia dziecku czytanie, zrozumienie i składanie pism procesowych, zrozumienie proceduralnych zasad postępowania sądowego i umożliwienie brania w nim udziału, a także zapewnienie wsparcia emocjonalnego podczas postępowania.
- Opracowanie prostego, łatwo dostępnego mechanizmu, umożliwiającego niepełnosprawnemu dziecku poproszenie o pomoc w zakresie rozsądnych usprawnień proceduralnych lub dostosowanych do wieku, na przykład poprzez zapewnienie dostępności osoby pełniącej rolę pośrednika, która może wyjaśnić dziecku zasady i możliwości złożenia pozwu.
- Zobowiązanie sądu do uzyskania informacji, czy dziecko niepełnosprawne wymaga usprawnień.
- Zapewnienie elastycznych procedur stosowania usprawnień dla dziecka odczuwającego trudności w zakresie określenia liczby elementów, czasu zdarzeń lub ich opisu, a także dziecka z ograniczonymi umiejętnościami językowymi.

Z definicji, lista ta nie może być wyczerpująca, ponieważ usprawnienia powinny zawsze zostać określone w zależności od potrzeb indywidualnych dziecka. Wymagane usprawnienia muszą w każdym przypadku zostać określone na zasadzie indywidualnej, biorąc pod uwagę potrzeby i cechy dziecka. Podsumowując, procedury sądowe i dotyczące przebiegu postępowania powinny być wystarczająco elastyczne, aby spełniać potrzeby wszystkich dzieci z niepełnosprawnościami dla zapewnienia ich pełnego i skutecznego udziału w postępowaniu oraz prawa dostępu do wymiaru sprawiedliwości. Usprawnienia powinny być dostępne dla dzieci biorących udział w postępowaniu sądowym zarówno jako ofiary, świadkowie, jak i nieletni. Powinny one zostać zapewnione od samego początku postępowania, jednak musi istnieć także możliwość ich wprowadzenia lub zmodyfikowania podczas trwania procesu w zależności od wystąpienia nowych potrzeb.

Współpraca z innymi osobami w zakresie usuwania barier i zapewnienia usprawnień

Reprezentowanie dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi i zapewnienie im usprawnień wymaga pomocy ze strony innych specjalistów, takich jak pracownicy opieki społecznej, personel medyczny, sędziowie, funkcjonariusze policji, prokuratorzy itd. Współpraca tego rodzaju powinna być prowadzona biorąc zawsze pod uwagę najlepiej pojęte interesy dziecka i wymaga skutecznej komunikacji oraz przekazywania informacji, wspólnego planowania i koordynacji. Niemniej jednak konieczne jest również podkreślenie, że w przypadku postępowania dotyczącego zagadnień szczególnie drażliwych, na przykład w odniesieniu do praw dziecka, osoby pracujące z dzieckiem powinny zwracać baczność uwagę na zapewnienie przestrzegania wymogów dotyczących ochrony

³⁸ Komitet ds. Praw Osób Dziecka, Uwaga Ogólna nr 12: prawa dziecka do zostania wysłuchanym, Dok. ONZ CRC/C/GC/12. Treść dostępna pod adresem: www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/AdvanceVersions/CRC-C-GC-12.pdf

danych dziecka. Nowe Rozporządzenie UE o Ochronie Danych Osobowych³⁹ zawiera bardzo rygorystyczne wymogi dotyczące ochrony danych dzieci, biorąc pod uwagę ich szczególnie wrażliwy status. Przepisy te wymagają również używania języka odpowiednio dostosowanego do potrzeb dzieci.

H. Środki ochrony prawnej

Środki ochrony prawnej

Środki ochrony prawnej oznaczają środki, do których osoba ma prawo, kiedy ustalono, że jej materialne prawa zostały naruszone. Są to środki mające na celu zapobieżenie naruszeniom prawa, ich naprawienie lub zapewnienie zadośćuczynienia. Są one najczęściej określane przez sąd lub organ pełniący funkcję quasi-sądowniczą, mogą jednak również zostać ustalone w ramach zawieranego porozumienia, bądź obowiązywać automatycznie z mocy prawa. Ich celem jest zapewnienie odpowiedniej odpowiedzi na krzywdy doznane przez ofiarę. W przypadku dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi, których prawa zostały naruszone, środki ochrony prawnej mogą obejmować:

- przeniesienie dziecka w inne miejsce, aby uniknąć sytuacji niebezpiecznych;
- zapewnienie ochrony przed nadużyciami;
- wydanie przez sąd lub inny kompetentny organ decyzji mówiącej, że prawa dziecka zostały pogwałcone;
- ściganie osoby podejrzanej o naruszenie prawa;
- ułatwienie odebrania dziecka z instytucji;
- zapewnienie dziecku prawa do edukacji;
- zapewnienie dziecku dostępu do usług opieki społecznej lub zdrowotnej; lub
- zapewnienie dziecku odszkodowania (zwykle wypłacanego na rachunek powierniczy).

W większości przypadków zastosowanie znajduje więcej niż jeden środek. Niektóre ze środków ochrony prawnej mają tradycyjny charakter „twardego prawa”, zapewniając osobie poszkodowanej wykonalne lub ostateczne orzeczenie sądowe. Większość środków ochrony prawnej stosowanych w skali krajowej należy do tej kategorii, obejmującej zarówno powództwa cywilne, jak i postępowanie karne. Na płaszczyźnie międzynarodowej, tego rodzaju środki zaradcze stanowią raczej wyjątek niż regułę i wymagają silniejszego zaangażowania państw w zakresie współpracy międzynarodowej. Przykłady takich środków stanowią skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej.

Inne środki, które mogą zostać nazwane „miękkimi” lub quasi-sądowniczymi niekoniecznie obejmują wydanie wykonalnej decyzji lub orzeczenia, ale mogą w znaczącym stopniu przyczynić się do poprawy sytuacji osoby. Na poziomie krajowym środki miękkie mogą obejmować skargi do wszelkiego rodzaju organów ds. równości oraz komitetów i komisji. Na szczeblu międzynarodowym przykłady środków miękkich obejmują specjalne procedury lub indywidualne skargi składane do organów traktatowych ONZ.

Wybór środków zaradczych jest w prawniczym żargonie nazywany często wyborem forum.

Krajowe środki ochrony prawnej

³⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Treść dostępna pod adresem: http://ec.europa.eu/justice/data-protection/reform/files/regulation_oj_en.pdf.

Po dokonaniu oceny mówiącej, jaki środek ochrony prawnej będzie najbardziej odpowiedni w odniesieniu do pogwałcenia prawa, z którym mamy do czynienia, pełnomocnik powinien wybrać właściwy ścieżkę postępowania, ponieważ nie każda z nich umożliwia uzyskanie pożądanego rezultatu. Krajowe ścieżki mogą zapewniać uzyskanie konkretnych rezultatów w sposób szybszy, niż w przypadku wystąpienia na drogę postępowania międzynarodowego, które umożliwia jedynie uzyskanie orzeczeń o nielegalności oraz wywieranie nacisków na niechętne do współpracy państwa. Pełnomocnik powinien określić najbardziej odpowiedni sposób postępowania, należy jednak pamiętać, że w niektórych okolicznościach możliwe i wskazane jest podążanie wieloma różnymi ścieżkami (np. składając więcej, niż tylko jeden pozew).

W każdym kraju istnieje wiele możliwych ścieżek postępowania. Aby określić, która z nich umożliwi uzyskanie odpowiedniej ochrony, należy wziąć pod uwagę między innymi następujące czynniki:

- Przedmiot skargi: edukacja, zdrowie, opieka społeczna lub dostęp do wymiaru sprawiedliwości;
- Rodzaj podważanej decyzji oraz możliwość złożenia odpowiedniego odwołania;
- Cele, jakie osoba zamierza osiągnąć poszukując ochrony;
- Pilność i delikatność sprawy; oraz
- Dostępne zasoby finansowe.⁴⁰

Biorąc pod uwagę możliwość występowania ograniczeń czasowych, należy najpierw określić, kiedy wydane zostało orzeczenie lub kiedy miało miejsce naruszenie prawa, którego dotyczy skarga, aby zorientować się, czy termin jej złożenia nie został przekroczony. Należy wziąć pod uwagę czas niezbędny dla opracowania i złożenia przedmiotowej skargi oraz czy umożliwi ona uzyskanie właściwej ochrony (dla przykładu, jeżeli sprawa jest pilna, niektóre sposoby postępowania w celu uzyskania ochrony mogą umożliwić uzyskanie środków tymczasowych). Możliwe sposoby postępowania na szczeblu krajowym obejmują:

- Skargi o charakterze administracyjnym/mechanizmy odsyłania spraw.
- Skargi składane do krajowych instytucji praw człowieka, organów ds. równości, rzeczników praw obywatelskich.
- Postępowanie sądowe: sądy pierwszej i drugiej instancji, Sąd Najwyższy, Trybunał Konstytucyjny (jeżeli istnieje).

Należy również wziąć pod uwagę wszelkie istniejące możliwości pozaprawnego rozstrzygnięcia sporów.

Jeżeli istnieje zamiar zastosowania środków międzynarodowych, należy wziąć pod uwagę wszystkie wymogi obowiązujące w odniesieniu do mechanizmów międzynarodowych, w szczególności jeśli chodzi o kryteria dopuszczalności, między innymi dotyczące wymogu wcześniejszego wykorzystania środków dostępnych na poziomie krajowym, a także ostateczny termin złożenia skargi, jeżeli jest on określony⁴¹,

Ochrona międzynarodowa

Jeżeli wykorzystanie dróg krajowych nie umożliwi uzyskania pożądanego rezultatu, możliwe jest wykorzystanie regionalnych lub międzynarodowych ścieżek postępowania. Mechanizmy te mogą zostać wykorzystane w celu podważenia orzeczeń lub braku działania ze strony organów lub

⁴⁰ Patrz Luke Clements, Dzieci niepełnosprawne: Podręcznik prawa (2016) §11.2, treść dostępna pod adresem: www.lukeclements.co.uk/new-edition-disabled-children-legal-handbook/

⁴¹ Europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wyznacza maksymalny termin składania wniosków wynoszący sześć miesięcy od wydania ostatecznego orzeczenia przez organ krajowy. Jeżeli określony sposób postępowania nie zostanie wykorzystany na szczeblu krajowym, skarga może zostać odrzucona ze względu na brak wyczerpania dostępnych środków krajowych. Odrzucenie złożonej skargi lub przedstawienie skargi nieefektywnej może skutkować przekroczeniem obowiązującego terminu podczas oczekiwania na uzyskanie pożądanego środka zaradczego. W związku z powyższym należy dysponować wszystkimi informacjami dotyczącymi dostępnych środków zaradczych oraz obowiązujących zasad postępowania sądowego.

urzędników państwowych, a także praktyk, przepisów i polityk krajowych. Większość mechanizmów międzynarodowych wymaga od skarżącego wyczerpania wszystkich krajowych mechanizmów ochrony prawnej.

1. Mechanizmy regionalne i europejskie

W Europie podstawowe prawa osób zostały określone w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz w Karcie Praw Podstawowych UE. Zostały także utworzone kompetentne organy regionalne, do których mogą być wnoszone skargi po wyczerpaniu wszystkich dostępnych środków krajowych lub w razie braku dostępu do wymiaru sprawiedliwości w kraju skarżącego.

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Stanowiący jeden z organów Rady Europy Europejski Trybunał Praw Człowieka (dalej: ETPC) kontroluje zgodność postępowania krajów członkowskich z postanowieniami europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności wraz z jej protokołami dodatkowymi. ETPC wydaje orzeczenia dotyczące Krajów Członkowskich Rady Europy, dotyczące domniemanego naruszenia postanowień Konwencji na podstawie skarg wnoszonych przez osoby prywatne lub inne kraje. Komitet Ministrów Rady Europy odpowiada za nadzorowanie egzekucji orzeczeń ETPC. Komisarz Praw Człowieka Rady Europy może przedstawiać swoje uwagi pisemne i brać udział w posiedzeniach ETPC jako strona zewnętrzna w imieniu jednego ze skarżących, nie może jednak wnosić skarg z własnej inicjatywy.

Aby złożyć skargę do ETPC, należy rozpocząć od wypełnienia formularza wniosku (dostępnego pod adresem www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=applicants). Następnie wniosek jest rozpatrywany przez odpowiednie organy administracyjne, aby określić jego dopuszczalność. Wniosek może zostać złożony przez osobę prywatną, organizację pozarządową lub grupę osób, które uważają, że są ofiarami pogwałcenia praw człowieka przez jedno z Państw-Stron Konwencji (osobą tą może być również bliski krewny ofiary). Co do zasady, skargi mogą być wnoszone po wyczerpaniu tzw. ścieżki krajowej w terminie 6 miesięcy od wydania ostatecznego orzeczenia przez uprawniony organ krajowy⁴². Jeżeli konieczne jest podjęcie działań natychmiastowych, możliwe jest złożenie wniosku o zastosowanie środków tymczasowych, zgodnie z postanowieniami Reguły 39 postępowania przed ETPC⁴³.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE) zapewnia interpretację Karty Praw Podstawowych UE (która uzyskała status prawny równy wszystkim europejskim dokumentom traktatowym z chwilą wejścia w życie Traktatu z Lizbony w roku 2009). We wszystkich przypadkach, w których chodzi o prawo UE, musi ono być interpretowane w sposób zgodny z zapisami Karty. Artykuł 24 Karty dotyczy dzieci, a jego brzmienie jest następujące:

„1. Dzieci mają prawo do takiej ochrony i opieki, jaka jest konieczna dla ich dobra. Mogą one swobodnie wyrażać swoje poglądy. Poglądy te są brane pod uwagę w sprawach, które ich dotyczą, stosownie do ich wieku i stopnia dojrzałości.

2. We wszystkich działaniach dotyczących dzieci, zarówno podejmowanych przez władze publiczne, jak i instytucje prywatne, należy przede wszystkim uwzględnić najlepszy interes dziecka.

⁴² Sąd opublikował szczegółowy Przewodnik Dopuszczalności, dostępny w wielu językach. Patrz Europejski Trybunał Praw Człowieka, Praktyczny Przewodnik dotyczący Kryteriów Dopuszczalności. Treść dostępna pod adresem: www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis/admi_guide

⁴³ Patrz Europejski Trybunał Praw Człowieka, Zasady Postępowania. Treść dostępna pod adresem: www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf

3. Każde dziecko ma prawo do utrzymywania stałego, osobistego związku i bezpośredniego kontaktu z obojgiem rodziców, chyba że jest to sprzeczne z jego interesami.

Istnieją dwie możliwości wnoszenia skarg do TSUE:

- i. **Odesłanie przez sąd krajowy** – Sąd krajowy może odsyłać sprawy dotyczące prawa UE do TSUE w celu wydania orzeczenia w trybie prejudycjalnym, jeżeli uzyskanie odpowiedzi jest konieczne dla rozstrzygnięcia sprawy zgodnie z postanowieniami Artykułu 267 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. W związku z powyższym, skarga dotycząca postanowień Karty wnoszona do sądu krajowego może zawierać odniesienia do TSUE, aby wywrzeć w ten sposób dodatkowy nacisk na krajowe instytucje rządowe, które będą w ten sposób wiedzieć, że ich orzecznictwo będzie poddawane ocenie na szczeblu międzynarodowym.
- ii. **Postępowania o naruszenie prawa** – Komisja Europejska może zaskarżyć Kraj Członkowski do TSUE w odniesieniu do naruszenia postanowień prawa UE w sposób określony w Artykule 258 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Niemniej jednak, Komisja Europejska może wnieść taką skargę jedynie w razie stwierdzenia naruszenia (czyli po przesłaniu początkowego zawiadomienia dotyczącego naruszenia oraz pozyskaniu elementów dowodowych).

Europejski Komitet Praw Społecznych

Europejski Komitet Praw Społecznych monitoruje zgodność postępowania Państw Członkowskich z postanowieniami Europejskiej Karty Społecznej. Europejska Karta Społeczna określa prawa społeczne i ekonomiczne, które muszą być zagwarantowane przez Państwa Członkowskie (np. w odniesieniu do zatrudnienia, warunków mieszkaniowych, opieki zdrowotnej, edukacji i dobrobytu), stanowiąc w ten sposób uzupełnienie europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, która dotyczy przede wszystkim praw cywilnych i politycznych. Europejska Karta Społeczna została podpisana przez wszystkie 47 krajów członkowskich Rady Europy. Europejski Komitet Praw Społecznych rozpatruje skargi zbiorowe, wnoszone przez Kraje Członkowskie lub międzynarodowe organizacje pozarządowe, takie jak np. MDAC.

Pytania, na jakie należy uzyskać odpowiedzi przed skorzystaniem z tego sposobu postępowania:

- Czy dany kraj zaakceptował mechanizm składania skarg zbiorowych?
- Jaką wersję Europejskiej Karty Społecznej kraj ratyfikował?
- Które z jej artykułów zaakceptował?

Należy pamiętać, że w przypadku skarg wnoszonych do Europejskiego Komitetu Praw Społecznych nie obowiązują żadne specjalne wymogi dotyczące wyczerpania dostępnych środków krajowych, ani też terminy wnoszenia skarg. Niemniej jednak, poza Finlandią, która zaakceptowała możliwość wnoszenia skarg przez krajowe organizacje pozarządowe, prawo wnoszenia skarg przysługuje jedynie ograniczonej liczbie międzynarodowych organizacji pozarządowych, akredytowanych przy Radzie Europy⁴⁴.

2. Międzynarodowe ścieżki postępowania

W ramach każdego traktatu ONZ dotyczącego praw człowieka określony został specjalny „organ traktatowy”. Członkami tych organów są niezależni eksperci, którzy odpowiadają za zapewnienie egzekwowania postanowień traktatu i monitorowanie ich wdrożenia przez kraje będące stronami. Organy traktatowe pełnią także funkcje quasi-sądownicze - mogą one rozpatrywać indywidualne

⁴⁴ MDAC jest jedną z takich organizacji pozarządowych, która przedstawiła już kilka skarg do Komitetu.

skargi i określać środki ochrony. Istnieją trzy potencjalne mechanizmy,⁴⁵ na których podstawie organ traktatowy może rozpatrywać skargi dotyczące wdrożenia postanowień przez kraj będący stroną:

- i. Skargi indywidualne;
- ii. Skargi składane pomiędzy krajami; i
- iii. Postępowania wyjaśniające.

Dla zagadnień stanowiących przedmiot tego opracowania nadrzędne znaczenie mają skargi indywidualne.

Skargi indywidualne

Osoba lub grupa osób, która powołuje się na naruszenie postanowień traktatu może złożyć skargę we własnym zakresie lub poprzez swojego przedstawiciela. Organy traktatowe akceptują wyłącznie skargi przeciwko rządowi krajowym i dotyczące jedynie naruszenia postanowień traktatów międzynarodowych. Niezwykle ważne jest zauważenie, że skarga przeciwko krajowi nie może zostać złożona, jeżeli kraj ten nie ratyfikował protokołu dotyczącego mechanizmu wnoszenia skarg⁴⁶.

Każdy mechanizm wnoszenia skarg do organu traktatowego posiada własne charakterystyczne wymagania – nie wszystkie z nich dysponują takimi samymi uprawnieniami w odniesieniu do otrzymywania, rozpatrywania lub udzielania odpowiedzi na składane skargi, należy więc sprawdzić zasady proceduralne obowiązujące w przypadku każdego z tych organów. Każdy organ traktatowy może również rozpatrywać skargi wnoszone przez dzieci. Proces wnoszenia skargi obejmuje następujące elementy:

- Po pierwsze, należy dokładnie określić okoliczności sprawy, przedstawiając szczegółowe informacje dotyczące domniemanego naruszenia, ofiar(y) oraz osoby wnoszącej skargę (może zostać wykorzystany wzór formularza skargi⁴⁷).
- Skargę należy wnieść do Jednostki ds. obsługi skarg Wysokiego Komisarza ONZ do spraw praw człowieka⁴⁸.
- Jednostka ds. obsługi skarg sprawdza, czy skarga jest kompletna i może skontaktować się ze skarżącym w celu uzyskania dodatkowych informacji. Jeżeli skarga jest kompletna, Jednostka ds. obsługi skarg przesyła ją do odpowiedniego organu traktatowego w celu sprawdzenia, czy skarga jest dopuszczalna.
- Organ traktatowy podejmuje decyzję, czy skarga może zostać zarejestrowana i przekazana do zainteresowanego kraju będącego stroną. Jeżeli tak, przesyła skargę do kraju będącego stroną wraz z dokumentacją uzasadniającą. Władze krajowe dysponują wówczas terminem 6 miesięcy na udzielenie odpowiedzi.
- Po otrzymaniu skargi, odpowiedzi i całości dokumentacji uzasadniającej, organ traktatowy rozpoczyna proces rozpatrywania skargi.
- Podjęta decyzja zostaje przesłana wszystkim zainteresowanym stronom i jest ostateczna. Wydane decyzje nie mogą zostać w żaden sposób zmodyfikowane, nie jest również możliwe złożenie żadnego odwołania.

Pomimo, iż każdy organ traktatowy posiada swoje własne zasady postępowania, co do zasady skarga powinna zostać wniesiona jak najszybciej po wyczerpaniu wszystkich krajowych środków

⁴⁵ Słowo “potencjalne” oznacza, że zastosowanie danego mechanizmu jest uzależnione od postanowień traktatu oraz stwierdzenia, czy dany kraj ratyfikował/podpisał przedmiotowy traktat i/lub protokoły.

⁴⁶ Szybkie sprawdzenie, czy Państwa kraj ratyfikował określone traktaty ONZ jest możliwe pod następującym adresem: <http://indicators.ohchr.org/> lub: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx. Aby przekonać się, czy postanowienia danego traktatu w pełni obowiązują Państwa kraj, należy sprawdzić wszelkie ewentualne oświadczenia lub zastrzeżenia tutaj: <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=4&subid=A&lang=en>.

⁴⁷ Wzór formularza skargi jest dostępny pod adresem: www.ohchr.org/Documents/HRBodies/ComplaintFormOPICPR_CAT_CERD.doc (ostatnia weryfikacja dnia 11 września 2016 r.).

⁴⁸ Szczegółowe informacje są dostępne pod adresem: www.ohchr.org/EN/HRBodies/TBPetitions/Pages/IndividualCommunications.aspx#proceduregenerale

zaradczych. W przypadkach nagłych lub szczególnie wrażliwych mogą zostać zastosowane środki tymczasowe. Decyzje organów traktatowych są ważne, jednak nie mają mocy prawnie wiążącej.

Należy pamiętać, że wymogi organów traktatowych dotyczące dopuszczalności skarg są zazwyczaj mniej rygorystyczne niż obowiązujące w przypadku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Mimo że europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności a także przepisy prawa międzynarodowego o organach traktatowych ONZ zawierają postanowienia dotyczące zakazu konkurencji (co oznacza, że skarga może zostać wniesiona za pośrednictwem wyłącznie jednego mechanizmu), pod pewnymi warunkami ta sama skarga może zostać wniesiona za pośrednictwem określonego mechanizmu po jej negatywnym rozpatrzeniu w ramach innego.

a. Komitet ONZ ds. Praw Osób Niepełnosprawnych

Zgodnie z postanowieniami Protokołu Fakultatywnego do Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych, Komitet ONZ ds. Praw Osób Niepełnosprawnych może rozpatrywać skargi indywidualne dotyczące domniemanego naruszenia postanowień Konwencji przez państwa będące jej stronami. W związku z powyższym, najważniejsze pytanie brzmi: czy przedmiotowy kraj ratyfikował Protokół fakultatywny. Nie istnieje żaden obowiązujący termin wnoszenia skarg, jednak należy zawsze starać się wnieść ją jak najszybciej po wyczerpaniu wszystkich środków krajowych.

b. Komitet Praw Dziecka ONZ

Procedura wnoszenia indywidualnych skarg została określona w ramach Konwencji ONZ o prawach dziecka w 3-cim Protokole fakultatywnym do tej Konwencji. W związku z powyższym, ponownie konieczne jest zadanie sobie pytania, czy kraj ratyfikował ten protokół. W przypadku tego organu, skarga musi zostać wniesiona w terminie jednego roku od wyczerpania środków krajowych (chyba, że skarżący jest w stanie udowodnić, dlaczego nie było to możliwe). W ramach tej Konwencji określone zostały specjalne zasady postępowania przyjazne dla dzieci.

c. Inne komitety i możliwości uzyskania środków zaradczych

- Komitet Przeciwko Torturom monitoruje wdrażanie postanowień Konwencji ONZ w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karan. Komitet może rozpatrywać skargi indywidualne dotyczące państw będących stronami, które złożyły deklarację wymaganą z tytułu postanowień Artykułu 22 Konwencji (CAT).
- Komitet ds. likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet (CEDAW).
- Komitet ds. likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (CERD).
- Komitet ds. Praw Człowieka (HRC) – przypadki naruszenia postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych.
- Komitet ds. Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (CESCR) – przypadki naruszenia postanowień Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych.

Procedury dochodzeniowe - analiza niezgodności systemowych

Zamiast rozpatrywania skarg indywidualnych, procedura dochodzeniowa stanowi mechanizm umożliwiający przeanalizowanie niezgodności istniejących w kraju będącym stroną w zdecydowanie większej skali. Przeprowadzenie procedury dochodzeniowej nie umożliwia uzyskania natychmiastowego środka zaradczego dla konkretnego dziecka, jednak zapewnia wywarcie nacisku na władze rządowe w przypadkach, kiedy uzyskanie środków ochrony na szczeblu krajowym nie jest możliwe.

Procedury dochodzeniowe mogą być prowadzone w odniesieniu do państw będących stronami, które uznały kompetencje organu traktatowego w odniesieniu do ich przeprowadzania. Oznacza to,

że państwo będące stroną może nie zezwolić na przeprowadzanie procedur dochodzeniowych w chwili podpisywania, ratyfikacji lub przystąpienia do Protokołu fakultatywnego, składając deklarację mówiącą, że nie uznaje kompetencji danego komitetu w odniesieniu do przeprowadzania procedur dochodzeniowych. W szczególności, postanowienia dotyczące procedur dochodzeniowych zostały określone w Artykule 13(7) 3-ego Protokołu fakultatywnego Konwencji ONZ o prawach dziecka. Analogicznie, postanowienia dotyczące procedur dochodzeniowych są określone w Artykule 8 Protokołu fakultatywnego Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych.

Postępowanie dochodzeniowe może zostać wszczęte, jeżeli Komitet otrzyma wiarygodne informacje mówiące, że określone w Konwencji prawa, które monitoruje, są systematycznie naruszane przez państwo będące stroną. Postępowanie jest poufne, a współpraca ze strony państwa będącego stroną może być wymagana na każdym jego etapie. Ponadto, procedura dochodzeniowa nie wymaga bezpośredniej identyfikacji ofiar, co zapewnia większą anonimowość.

Procedury specjalne

Procedury specjalne są wykorzystywane przez Radę Praw Człowieka ONZ w zakresie monitorowania, wyjaśniania i egzekwowania przestrzegania praw człowieka w odniesieniu do określonych aspektów bądź w określonych krajach. Są one przeprowadzane przez wyznaczone osoby (Specjalnych Sprawozdawców) lub grupy ekspertów (Grupy Robocze), uprawnione do udzielania odpowiedzi na indywidualne skargi dotyczące naruszenia praw człowieka. W związku z powyższym, istnieje możliwość przekazania informacji do specjalnego sprawozdawcy w celu ich sprawdzenia. Zakresy tematyczne dotyczące dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi to: Niepełnosprawność, Zdrowie, Edukacja, Tortury i Przemoc wobec Kobiet⁴⁹.

Zasady postępowania wymagają przekazania szczegółowych informacji dotyczących ofiary, domniemanego sprawcy, dokładnego opisu zdarzenia oraz jego miejsca. Specjalny Sprawozdawca może następnie przesłać odpowiednie informacje władzom rządowym za pośrednictwem pisemnego wezwania do podjęcia niezbędnych działań. *Mechanizm ten nie wymaga, aby państwo ratyfikowało określony międzynarodowy traktat dotyczący praw człowieka lub przystąpiło do niego, ani też wyczerpania wszystkich dostępnych środków krajowych.*

Procedury specjalne nie mają charakteru sądowego lub quasi-sądowego, mogą jednak umożliwiać wywieranie dodatkowego nacisku i być wykorzystywane jako uzupełnienie środków prawnych. Dla przykładu, proces ten może zostać przeprowadzony równocześnie z postępowaniem krajowym dotyczącym środków ochrony prawnej i może okazać się skuteczny w celu wywierania nacisku oraz przedstawiania elementów dowodowych w odniesieniu do takiego postępowania krajowego.

⁴⁹ Szczegółowe informacje dotyczące procedur specjalnych są dostępne pod adresem: <http://spinternet.ohchr.org/Layouts/SpecialProceduresInternet/ViewAllCountryMandates.aspx?Type=TM>.

I. Litygacja strategiczna

„Litygacja strategiczna” stanowi metodę działania stosowaną w połączeniu z innymi narzędziami, polegającą na przedstawianiu przed sądem starannie wybranych spraw, celem wywołania istotnych zmian w prawie, polityce lub świadomości społecznej obok dochodzenia sprawiedliwości dla konkretnego klienta. Klienci będący uczestnikami sporu strategicznego uczestniczą w nim, ponieważ padli ofiarą naruszenia praw człowieka, które było udziałem także wiele innych osób. W związku z powyższym, spór strategiczny umożliwia wykorzystanie przypadku pojedynczej osoby w celu zwrócenia uwagi na konieczność zmian społecznych. Spór strategiczny jest czasami określany również nazwami „spór o szerszym znaczeniu”, „spór w interesie publicznym” lub „spór dotyczący przypadku testowego”.

Dla przykładu, dziecko umieszczone w określonej instytucji jest w niej ofiarą nadużyć podobnie, jak wiele innych dzieci znajdujących się w takiej samej sytuacji w danym kraju. Spór strategiczny prowadzony w odniesieniu do tego przypadku będzie więc dotyczyć nie tylko nadużyć w stosunku do konkretnego dziecka, ale będzie również mieć na celu wywarcie określonego wpływu w celu zmodyfikowania obowiązujących przepisów lub polityk (bądź ich wdrożenia), podkreślając istniejące nadużycia, aby nadać im szersze znaczenie.

W zakresie podejmowania decyzji dotyczącej wstąpienia na drogę litygacji strategicznej, prawnicy powinni wziąć pod uwagę wiele różnych czynników, takich jak między innymi zakres wymaganych zmian, określenie, czy spór strategiczny stanowi najlepszy dostępny sposób uzyskania tych zmian, w jaki sposób spór strategiczny może to zapewnić, jakie są zagrożenia i korzyści wynikające z przeprowadzenia sporu oraz jakie zasoby oraz współpraca z jakimi podmiotami musi zostać zapewniona. W tym kontekście bardzo ważne jest określenie, jakie inne strony mogą być zainteresowane przeprowadzeniem sporu oraz jakie są potencjalne źródła klientów (np. kliniki uniwersyteckie, usługodawcy, organizacje wsparcia, instytucje szkoleniowe) (patrz dalej „proces pozyskiwania klientów”).

Potencjalne korzyści wynikające z zainicjowania sporu strategicznego mogą być następujące:

- **Ustanowienie precedensu:** orzeczenia sądowe mogą określać zakres zobowiązań, które nie są w wystarczającym stopniu przestrzegane na poziomie krajowym i międzynarodowym.
- **Stymulowanie reform dotyczących przepisów prawnych:** właściwości i kompetencje sądów są różne w poszczególnych krajach, jednak mogą one orzekać niezgodność z konstytucją lub obowiązującym prawem, podejmować decyzje dotyczące anulowania określonych postanowień, nakazywać wprowadzenie środków tymczasowych dla wypełnienia luk w istniejących przepisach, a także wzywać władze rządowe do naprawienia nieprawidłowości poprzez modyfikacje obowiązujących przepisów lub prowadzonych polityk.
- **Określenie forum dyskusji:** spór strategiczny może stanowić podstawę do negocjowania oraz składania postulatów dotyczących modyfikacji obowiązujących przepisów i realizowanych polityk, przyczyniając się do dyskusji na temat praw człowieka. Zarówno pozytywne, jak i negatywne wyniki postępowania sądowego mogą stanowić dla adwokatów narzędzia umożliwiające wywieranie nacisku na decydentów politycznych w celu nakłonienia ich do przeprowadzenia niezbędnych reform.
- **Zapewnienie egzekucji istniejących przepisów:** w wielu jurysdykcjach, obowiązujące przepisy są nieprawidłowo egzekwowane lub zupełnie nie są egzekwowane aż do chwili wniesienia powództwa do sądu i wydania przez sąd orzeczenia wymagającego ich egzekucji oraz domagającego się przestrzegania obowiązujących przepisów przez odpowiednie podmioty publiczne i prywatne.

- **Podnoszenie poziomu świadomości/Edukacja:** przeprowadzenie sporu strategicznego może przyczynić się do zwrócenia uwagi opinii publicznej na zagadnienie będące jego przedmiotem. Może on umożliwić podniesienie poziomu świadomości społecznej w odniesieniu do zagadnień, które są marginalizowane, a także nagłośnienie sprawy w środkach masowego przekazu, wśród opinii publicznej, decydentów politycznych i władz sądowniczych. Zwrócenie uwagi na daną kwestię umożliwia także stymulowanie ludzi do zorganizowania się.
- **Upodmiotowienie beneficjentów:** przeprowadzenie sporu strategicznego może pomóc ofiarom w zakresie zwiększenia ich pewności siebie oraz poczucia większej kontroli nad własnym losem. Umożliwia on wzmocnienie i uwiarygodnienie ich głosu, zapewniając równocześnie możliwość uzyskania indywidualnych środków zaradczych. Wydanie pozytywnego orzeczenia przez sąd może umożliwić ofiarom późniejsze egzekwowanie ich praw.
- **Dokumentowanie przypadków niesprawiedliwości i naruszenia praw:** przeprowadzenie sporu umożliwia sporządzenie zestawienia przypadków niesprawiedliwości. Zapewnia także podkreślenie przypadków niezgodności oraz luk w praktyce prawnej i postępowaniu sądowym, które uniemożliwiają ofiarom uzyskanie dostępu do wymiaru sprawiedliwości.

Potencjalne zagrożenia związane z zainicjowaniem sporu strategicznego są następujące:

- **Długie terminy i wysokie koszty:** spór strategiczny może trwać przez wiele lat i być kosztowny, a w pewnych przypadkach występuje ryzyko zasądzenia kosztów jego przeprowadzenia od skarżącego. Także kiedy prawnik wygra tego rodzaju spór, jego praca nie jest jeszcze zakończona. Aby osiągnąć strategiczne cele, wydane orzeczenie musi zostać wyegzekwowane. Może to wymagać nawiązania przez prawnika współpracy z odpowiednimi organami egzekucyjnymi (takimi, jak na przykład Komitet Ministrów Rady Europy). Jeżeli wydane orzeczenie jest pozytywne dla klienta, ale niezgodne z przekonaniami rozpowszechnionymi wśród opinii publicznej lub zasadami polityk rządowych, jego konsekwencje mogą być niezgodne z przewidywaniami i wymagać zastosowania przez adwokata dalszych środków.
- **Ustanowienie niekorzystnego precedensu:** w razie przegrania sprawy, wydanie niekorzystnego orzeczenia może przyczynić się do intensyfikacji nieprawidłowych praktyk lub przepisów.
- **Ryzyko wyrządzenia krzywdy:** biorąc pod uwagę, że dzieci są szczególnie narażone na zagrożenia, prawnicy powinni wziąć pod uwagę wszelkie możliwe negatywne konsekwencje sporu dla życia ich klientów. Rodzaj sporu może stanowić dla dziecka poważne obciążenie oraz ryzyko ponownego przeżycia traumy podczas prowadzonego postępowania, ze względu na jej przypomnienie przez członków rodziny, znajomych bądź władze publiczne, bez jakiegokolwiek gwarancji uzyskania w ten sposób pożądanego środka zaradczego itd.

Organizacja pozarządowa MDAC określiła 10 kroków litygację strategiczną, aby ułatwić prawnikom i organizacjom pozarządowym przeprowadzenie tego procesu. Są one następujące:

1. Opracowanie ogólnego celu i strategii zmian
2. Utworzenie „zespołu ds. sporu”
3. Określenie kryteriów wyboru spraw
4. Zaplanowanie i przeprowadzenie procesu pozyskiwania klientów
5. Opracowanie planu przeprowadzenia sprawy
6. Przeprowadzenie oceny ryzyka
7. Opracowanie planu wsparcia klienta
8. Pozyskanie elementów dowodowych
9. Przeprowadzenie sporu
10. Wyegzekwowanie wydanego orzeczenia, obejmujące przeprowadzenie wszelkich niezbędnych środków egzekucyjnych

Czynności, które powinny zostać przeprowadzone w odniesieniu do każdego etapu są następujące:

1. Opracowanie ogólnego celu i strategii zmian

Spór będzie miał charakter strategiczny i potencjalnie umożliwi osiągnięcie pożądaných zmian jedynie, jeśli na samym początku określony zostanie jasny cel. Aby określić ten cel, prawnicy współpracujący z innymi zainteresowanymi stronami powinni zdecydować (1) jakiej konkretnie problematyki dotyczy zainicjowany spór (2) jakie są podstawowe przyczyny tego problemu i (3) jakie zmiany muszą zostać przeprowadzone, aby rozwiązać problem. Na przykład:

- 1) **Problem:** umieszczanie dzieci z niepełnosprawnościami w placówkach opiekuńczych;
- 2) **Podstawowa przyczyna:** dyskryminacja w zakresie dostępu do usług dostępnych w społeczności;
- 3) **Niezbędne zmiany:** modyfikacja polityk, aby wyeliminować bariery stanowiące o dyskryminacji (np. dotyczące kwalifikowalności) i określić priorytety dotyczące zapewnienia i rozwoju usług niezbędnych dla dzieci z niepełnosprawnościami.

Aby możliwe było bardziej precyzyjne wyjaśnienie procesu, prawnicy powinni opracować listę **zainteresowanych stron**. Zainteresowane strony to nie tylko dziecko i prawnicy pracujący w dziedzinie praw dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, ale potencjalnie także odpowiedni usługodawcy, rodzice/opiekunowie, decydenci polityczni, sędziowie, prawnicy i adwokaci pracujący nad podobnymi zagadnieniami, organizacje gospodarcze, społeczne i kulturalne itd. Po sporządzeniu listy zainteresowanych stron posiadających wspólne interesy, prawnicy powinni nawiązać z nimi ścisłą współpracę w celu określenia najistotniejszych przypadków naruszenia praw (problem), przeanalizowania obowiązujących przepisów, polityk oraz praktyk w odniesieniu do tych przypadków (podstawowa przyczyna) i określenia działań niezbędnych dla ich wyeliminowania oraz zapewnienia ochrony praw dzieci (niezbędne zmiany). Głównym problemem może być naruszenie praw człowieka, z którym ma do czynienia wiele osób.

Określone następnie cele mogą obejmować:

- Opracowanie postępowych rozwiązań prawnych dotyczących praw dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi;
- Wdrożenie przepisów, które nie zostały jeszcze implementowane lub są wdrożone nieprawidłowo;
- Uchylenie/zmodyfikowanie przepisów niezgodnych z międzynarodowymi standardami praw człowieka;
- Zapewnienie, że obowiązujące przepisy będą interpretowane i egzekwowane w sposób zgodny ze standardami praw człowieka przysługującymi dzieciom z niepełnosprawnością intelektualną;
- Wywieranie nacisku w celu uzyskania reform o charakterze politycznym lub społecznym;
- Dokumentowanie przypadków pogwałcenia praw człowieka w odniesieniu do dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi.

Aby określić strategię zmian, należy przeanalizować najskuteczniejsze metody ich uzyskania. Nie powinny one dotyczyć wyłącznie sporu, ale zawsze obejmować także narzędzia dodatkowe, takie jak wywieranie wpływu na modyfikację przepisów/polityk, działania w środkach masowego przekazu i podejmowanie czynności komunikacyjnych, budowanie zdolności i/lub prowadzenie prac badawczych. Należy również zastanowić się nad niezbędnymi zasobami, obejmującymi: zasoby ludzkie, czas, badania prawne i terenowe, ekspertyzy dotyczące zagadnień prawnych i komunikacji, materiały adwokackie, środki finansowe, czas i koszty podróży oraz tłumaczeń ustnych/pisemnych. Należy przeprowadzić analizy porównawcze umożliwiające ocenę postępów. Uzyskanie pozytywnego orzeczenia sądowego może stanowić jeden z elementów takiej analizy, jednak poczynione postępy mogą zostać również określone w odniesieniu do:

- Procesów modyfikacji obowiązujących polityk;
- Debaty politycznej i społecznej, wyników działań adwokackich oraz kampanii podnoszenia świadomości społecznej;
- Wyników kampanii w środkach masowego przekazu i serwisach społecznościowych;
- Odniesień do orzecznictwa w innych jurysdykcjach;
- Konsekwencji w odniesieniu do procesów dyplomatycznych i międzyrządowych oraz działań podejmowanych przez instytucje międzynarodowe; i
- Odniesień akademickich i innych.

Na zakończenie konieczne jest przeprowadzenie oceny ryzyka dotyczącego ogólnej realizowanej strategii oraz sposobów jego łagodzenia (patrz niżej).

2. Utworzenie zespołu ds. sporu

Należy utworzyć zespół zapewniający maksymalizację uzyskiwanych efektów dzięki wykorzystaniu umiejętności i kwalifikacji każdego z jego członków. Bardzo ważne jest, aby prawnicy określili najlepsze wyniki strategiczne, które mają zostać osiągnięte we współpracy z innymi ekspertami. W najlepszym możliwym przypadku, zespół powinien obejmować następujące osoby: krajowy prawnik ds. praw człowieka, przedstawiciel krajowej organizacji pozarządowej, międzynarodowa kancelaria prawna, międzynarodowi prawnicy i inni eksperci, przedstawiciel międzynarodowej organizacji pozarządowej (np. MDAC).

- Krajowy prawnik odpowiada za zarządzanie przeprowadzeniem sporu na poziomie krajowym, obejmującym określenie grupy potencjalnych klientów, odbieranie ich poleceń i wybór świadków.
- Przedstawiciel krajowej organizacji pozarządowej przedstawia potencjalnych klientów, służy prawnikowi pomocą w nawiązaniu z nimi kontaktu i budowaniu wzajemnego zaufania, ułatwieniu dostępu do instytucji, a także zapewnia klientom wsparcie o charakterze pozaprawnym.
- Międzynarodowa kancelaria prawna służy pomocą w zakresie wyszukiwania informacji, sporządzania dokumentacji prawnej oraz opracowywania argumentów.
- Eksperci międzynarodowi i przedstawiciele krajowych instytucji prowadzących działalność w zakresie praw człowieka⁵⁰ mogą realizować czynności na zasadzie *amicus curiae* oraz przekazywać materiały do rozpowszechnienia w skali międzynarodowej.
- Międzynarodowa organizacja pozarządowa może udzielić pomocy w zakresie analizy zagadnień strategicznych, wsparcia w odniesieniu do działań podejmowanych w skali międzynarodowej, ułatwić wybór międzynarodowych ekspertów, przekazywać informacje użyteczne dla sporządzania wniosków oraz monitorować długoterminowe konsekwencje przeprowadzonych działań.

3. Określenie kryteriów wyboru przypadków

Określenie czynników, które będą brane pod uwagę w zakresie wyboru przypadków. Dla przykładu, kryteria MDAC są następujące:

Siła argumentów

- Czy istnieją silne elementy dowodowe dotyczące sprawy?
- Jakie przeszkody o charakterze proceduralnym mogą wystąpić w odniesieniu do prowadzonego sporu i jak mogą one zostać rozwiązane – np. dotyczące przedawnienia, konfliktu przepisów krajowych oraz kwestii jurysdykcyjnych.

⁵⁰ Należy zauważyć, że niektóre krajowe instytucje prowadzące działalność w dziedzinie praw człowieka są również uprawnione do rozpatrywania indywidualnych skarg i mogą stanowić jedną z alternatyw w odniesieniu do ich wnoszenia.

Potencjał

- Czy okoliczności faktyczne sprawy stanowią ilustrację poważniejszego problemu dotyczącego większej liczby osób, które mogą ewentualnie skorzystać z pozytywnego orzeczenia?
- Dlaczego istotne jest zainicjowanie sporu dotyczącego tych problemów właśnie teraz?
- Dlaczego litygacja stanowi najbardziej właściwy sposób postępowania (zamiast np. rzecznictwa lub przeprowadzenia kampanii uświadamiającej)?
- Jak łatwo dana sprawa może zostać zrozumiana przez przedstawicieli środków masowego przekazu i opinię publiczną?

Wartość dodana

- Jaką wartość dodaną mogą zapewnić potencjalnym argumentom specjalistyczne kompetencje członków zespołu ds. sporu?
- Jakie wsparcie może zapewnić zespół ds. sporu w odniesieniu do opracowywania strategii jego przeprowadzenia, w tym działań adwokackich oraz kampanii w środkach masowego przekazu i czynności dotyczących komunikacji?

Znaczenie

- Jakie cele wspiera przeprowadzenie sporu i w jakim stopniu?

Zasoby

- Jakie organizacje pozarządowe i inne przeprowadzają już działania dotyczące obrony praw, budowania zdolności, badań, podnoszenia świadomości bądź innych kwestii na terenie danego kraju? Jakiego wsparcia mogą one udzielić?
- Jaką rolę mogą zapewnić prawnicy *pro bono* i międzynarodowe kancelarie prawne?

Zagadnienia etyczne

- Czy mogą wystąpić jakiegokolwiek negatywne reperkusje dla klienta (np. jeżeli dziecko znajduje się w placówce opiekuńczej) i w jaki sposób mogą one zostać złagodzone?
- W jakim zakresie interesy prawne klienta mogą stać w sprzeczności ze strategicznymi interesami prawnika/organizacji?

Udzielenie odpowiedzi na te pytania może wymagać:

- dokładnego przeanalizowania dostępnych elementów dowodowych;
- przeprowadzenia odpowiednich rozmów z klientem, placówką opiekuńczą, znajomymi, członkami rodziny, opiekunem lub innymi zainteresowanymi stronami w celu określenia innych elementów dowodowych, które mogą być dostępne;
- przeprowadzenie „burzy mózgow” z członkami zespołu ds. sporu w odniesieniu do ewentualnych zagadnień proceduralnych oraz mechanizmów egzekucyjnych;
- zapewnienie ścisłej współpracy z zaufaną osobą udzielającą wsparcia i/lub wykorzystanie technik przyjaznych dla dzieci oraz osób z niepełnosprawnościami w celu uzyskania od klienta informacji dotyczących np. jego oczekiwań, udzielenia świadomej zgody, wyjaśnienia zasad postępowania, uzyskania szczegółowych informacji dotyczących przypadków naruszenia praw itd.
- przeprowadzenie „burzy mózgow” z innymi zainteresowanymi stronami w odniesieniu do zakresu i znaczenia problemu oraz dlaczego zainicjowanie sporu jest niezbędne i najbardziej właściwe; i/lub
- dysponowanie odpowiednim formularzem propozycji do sporządzenia.

4. Zaplanowanie i przeprowadzenie procesu pozyskiwania klientów

Przepisy obowiązujące w wielu jurysdykcjach umożliwiają zainicjowanie sporu przez organizację pozarządową lub prawnika bez specyficznego klienta, jeżeli sprawa dotyczy pogwałcenia praw człowieka, prawa konstytucyjnego lub zagadnień o szczególnie istotnym znaczeniu społecznym, niemniej jednak przeprowadzenie sporu na rzecz klienta zwiększa prawdopodobieństwo osiągnięcia założonego celu. Konieczne jest wcześniejsze określenie celu, a następnie znalezienie klienta(ów), ponieważ w przeciwnym wypadku istnieje ryzyko braku właściwych celów, informacji dotyczących okoliczności faktycznych oraz elementów dowodowych, co może mieć negatywny wpływ na wyniki i konsekwencje sporu.

W związku z powyższym, prawnicy prowadzący spór strategiczny muszą w aktywny sposób poszukiwać klientów, którzy zamierzają w nim uczestniczyć, których elementy dowodowe są odpowiednio silne i których przypadek stanowi właściwe odzwierciedlenie powszechnych przypadków naruszenia praw. Sposoby umożliwiające znajdowanie klientów obejmują:

- Skierowanie przez organizacje pozarządowe;
- Skierowanie przez organizacje pomocy i wsparcia;
- Skierowanie przez instytucje usługowe, takie jak szkoły, placówki opiekuńcze, pracowników socjalnych, psychiatrów lub psychologów;
- Skierowanie przez instytucje prowadzące działalność w zakresie wsparcia i pomocy prawnej, takie jak kancelarie i firmy prawnicze lub kliniki uniwersyteckie;
- Wizyty w miejscach zamieszkania potencjalnych klientów lub w których spędzają oni czas, takich jak placówki opiekuńcze lub nadzoru;
- Wykorzystanie istniejących projektów badawczych, dotyczących budowania zdolności lub innych, a także telefonicznych linii pomocy;
- Programy szkoleniowe lub terapii na rzecz grup potencjalnych klientów bądź ich rodzin; lub
- Spotkania lub konferencje z zainteresowanymi stronami.

Po znalezieniu potencjalnego klienta konieczne jest zastosowanie kryteriów wyboru dla określenia, czy dany przypadek może stanowić przedmiot sporu strategicznego.

Spór dotyczący praw dziecka powinien zawsze być prowadzony w najlepszym interesie dziecka, co wymaga starannego przeprowadzenia rozmów z dzieckiem oraz wszystkimi jego opiekunami, członkami rodziny itd., aby zrozumieć wszelkie okoliczności dotyczące dziecka, którego dotyczy spór oraz zaplanować wszystkie potencjalne działania dotyczące łagodzenia negatywnych konsekwencji. Opinie i preferencje dziecka powinny zostać określone w odniesieniu do jego prawa udziału w podejmowaniu decyzji dotyczących własnego życia i rozwoju (Artykuł 12 Konwencji ONZ o prawach dziecka). Prawnicy muszą zawsze ściśle przestrzegać wymogów miejscowych i krajowych kodeksów etycznych. Dzieci i członkowie ich rodzin muszą zawsze zostać poinformowani co do wykorzystania ich przypadku nie tylko w odniesieniu do ich celów indywidualnych, ale także dla osiągnięcia celów o charakterze strategicznym i muszą wyrazić na to zgodę.

5. Opracowanie planu przeprowadzenia sprawy

Opracowanie planu przeprowadzenia sprawy obejmuje co najmniej następujące elementy:

- Wybór forum – prawnicy powinni określić najlepsze forum dla uzyskania środków ochrony i upewnić się, że międzynarodowe ścieżki postępowania są dostępne;
- Wymogi obowiązujące w odniesieniu do wyczerpania krajowych środków ochrony;
- Dostępne środki ochrony prawnej;
- Niezbędne elementy dowodowe oraz sposób ich pozyskania lub opracowania;
- Jakie dodatkowe specjalistyczne kompetencje mogą być użyteczne (np. dotyczące prawa międzynarodowego lub uzyskiwane od ekspertów w poszczególnych specjalnościach, takich jak edukacja, prawa dziecka, warunki mieszkaniowe lub zakaz stosowania tortur);

- Jacy świadkowie mogą być wymagani;
- Jakie zasoby ludzkie i finansowe będą niezbędne oraz czy zostały one zapewnione;
- Czy przeprowadzenie dalszych czynności po zakończeniu sporu może być konieczne w celu wyegzekwowania ostatecznego orzeczenia i/lub osiągnięcia ogólnych celów, np. jeśli powództwo cywilne może zostać wytoczone dopiero po zakończeniu postępowania karnego lub jeśli konieczne jest wcześniejsze uzyskanie opinii kompetentnej instytucji stwierdzającej naruszenie praw przed wniesieniem powództwa cywilnego.

6. Przeprowadzenie ocen ryzyka

Przeprowadzenie „burzy mózgów” z udziałem członków zespołu ds. sporu w celu określenia występującego ryzyka i sporządzenia jego pisemnej dokumentacji jest w przypadku sporu strategicznego szczególnie ważne, ponieważ nie ma on charakteru wyłącznie indywidualnego, ale służy do osiągnięcia szerszego celu strategicznego. W ramach strategii dotyczącej prowadzenia sporu użyteczne jest opracowanie specjalnego planu zarządzania ryzykiem. Konieczne jest określenie i udokumentowanie możliwych do przewidzenia zagrożeń dotyczących każdego aspektu realizowanej strategii w sposób umożliwiający ich późniejsze monitorowanie oraz aktualizację w czasie sporu. Niezbędne jest określenie działań umożliwiających ograniczenie każdego elementu ryzyka oraz złagodzenie jego efektów, jeśli dane ryzyko wystąpi. Najważniejsze kategorie ryzyka są następujące:

1) Dotyczące klienta

- Zmęczenie prowadzeniem sporu/wycofanie się klienta;
- Duże potrzeby w zakresie uzyskania wsparcia;
- Konflikt pomiędzy interesami indywidualnymi i strategicznymi;
- Zgon klienta;
- Zmiana okoliczności dotyczących stanu zdrowia psychicznego pacjenta, uwarunkowań społecznych lub innych;
- Odwet/zastraszenie.

2) Prawne

- Podważenie wcześniej wydawanych orzeczeń;
- Ustanowienie niekorzystnego precedensu;
- Brak przestrzegania standardów międzynarodowych;
- Odrzucenie skargi z przyczyn proceduralnych;
- Niekorzystne orzeczenie dotyczące zasądzenia kosztów/kar.

3) Strategiczne

- Dotyczące reputacji;
- Brak zasobów;
- Wystąpienie konfliktów pomiędzy zainteresowanymi stronami;
- Niekorzystne skutki dla beneficjentów (możliwe do przewidzenia niekorzystne konsekwencje sporu) (np. zamknięcie placówki opiekuńczej bez jakichkolwiek alternatywnych rozwiązań dla jej rezydentów);
- Polityczne/legislacyjne;
- Brak zgodności z wydanym orzeczeniem (ograniczone konsekwencje strategiczne, brak zapewnienia zgodności ze strony państwa, zmiany legislacyjne po zakończeniu sporu, wąska interpretacja orzeczenia).

7. Opracowanie planu wsparcia klienta

W przypadku prowadzenia sporu dotyczącego dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi, prawdopodobne będzie reprezentowanie dziecka narażonego na wyzysk/nadużycia lub które przez pewien czas nie otrzymywało żadnego wsparcia. Oczywiście nie jest rolą prawnika zapewnienie wsparcia o charakterze pozaprawnym, niemniej jednak musi on przekazać dziecku informacje dotyczące możliwości uzyskania takiego wsparcia. Prawnik powinien określić potrzeby dziecka,

omówić je z dzieckiem, opracować plan wsparcia, a następnie monitorować jego realizację i aktualizować w razie potrzeby. Zapewnienie klientowi odpowiedniej opieki i wsparcia powinno mieć znaczenie nadrzędne w odniesieniu do wyników sporu.

8. Pozyskanie elementów dowodowych

Pozyskanie elementów dowodowych i dokumentacji uzasadniającej. Może to wymagać organizacji wizyty i wykonania zdjęć miejsca, w którym miało miejsce naruszenie praw dziecka, przeprowadzenia rozmów, złożenia wniosków dotyczących dostępu do dokumentów i rejestrów komputerowych lub uzyskania niezbędnych pozwoleń umożliwiających dostęp do tych informacji. Elementy dowodowe mogą obejmować:

- Sprawozdania medyczne lub rejestry/oceny edukacyjne;
- Zdjęcia placówki opiekuńczej ilustrujące panujące w niej warunki;
- Raporty sporządzone przez niezależne instytucje;
- Dowody w postaci cyfrowej (korespondencja e-mail, przeszukanie historii itd.);
- Dowody statystyczne (często potrzebne w przypadkach dotyczących dyskryminacji);
- Testowanie sytuacyjne⁵¹;
- Zeznania ofiary; i/lub
- Zeznania innych świadków (członkowie rodziny, inne dzieci znajdujące się w podobnej sytuacji, personel placówki, nauczyciele, pracownicy instytucji wsparcia);
- Jakiegokolwiek inne elementy dowodowe odpowiednie dla sytuacji.

9. Przeprowadzenie sporu

Przeprowadzenie niezbędnych badań, opracowanie i sporządzenie wniosków oraz ich złożenie w sposób uzgodniony z zespołem ds. sporu. Możliwe jest złożenie więcej niż jednego wniosku, jeżeli dostępne są różne potencjalne rozwiązania sądownicze lub quasi-sądownicze, np. postępowanie karne, powództwo cywilne bądź skarga administracyjna. Prawnik powinien rozważyć możliwość złożenia opinii przyjaciela sądu (*amicus curiae*), jeżeli będzie to dla sądu użyteczne. Należy upewnić się, że wszystkie krajowe środki zostały wykorzystane przed wykorzystaniem rozwiązań międzynarodowych. Przez cały czas prowadzenia sporu należy ściśle współpracować z podmiotami prowadzącymi działalność w zakresie ochrony praw oraz komunikacji.

10. Wyegzekwowanie wydanego orzeczenia, obejmujące przeprowadzenie wszelkich niezbędnych środków egzekucyjnych

Postępowanie dotyczące rozstrzygnięcia sporu zostaje zakończone z chwilą wydania końcowego orzeczenia, niemniej jednak nie oznacza to zakończenia starań mających na celu uznanie prawa, którego spór dotyczy. Po wydaniu orzeczenia może być konieczne przeprowadzenie dalszych kroków dla zapewnienia egzekucji wydanego orzeczenia i osiągnięcia założonych celów. Kroki te mogą obejmować: monitorowanie wdrożenia orzeczenia, modyfikacji polityk i obowiązujących przepisów, podnoszenie poziomu świadomości społecznej oraz zdolności i realizacja strategii dotyczącej środków masowego przekazu.

1) Dalsze czynności po zakończeniu sporu

⁵¹ Testowanie sytuacyjne to specyficzna technika pozyskiwania dowodów, wykorzystywana najczęściej w zakresie przypadków dotyczących dyskryminacji. Szczegółowe informacje dotyczące testowania sytuacyjnego - patrz np. Isabelle Rorive, Udowodnienie przypadków dyskryminacji – Rola Testowania sytuacyjnego, Centrum ds. Równości Praw i Grupa ds. Polityki Migracji, 2009. Treść dostępna pod adresem: http://migpolgroup.com/public/docs/153.ProvingDiscriminationCases_theroleofSituationTesting_EN_03.09.pdf

W niektórych przypadkach po zakończeniu postępowania najlepszym dalszym sposobem postępowania może być ponowne zainicjowanie sporu.

Dodatkowe postępowanie może być prowadzone na rzecz tego samego klienta, aby zapewnić wzmocnienie jego pozycji lub rozszerzenie zakresu roszczeń, bądź też dla umożliwienia egzekucji praw. Dla przykładu, jeżeli na pierwszym etapie postępowania dotyczącego sporu dziecko zostanie odebrane z placówki opiekuńczej i będzie mu umożliwione życie w społeczeństwie, ale bez udostępnienia niezbędnych usług, kolejnym krokiem może być wystąpienie na drogę kolejnego sporu w celu zapewnienia dziecku dostępu do tych usług.

W innych przypadkach, przeprowadzenie dodatkowego sporu może być konieczne w celu podkreślenia i rozszerzenia roszczeń pierwszego klienta lub uzyskania szerszych rozwiązań systemowych. Dla przykładu może to mieć miejsce w razie uzyskania precedensowego orzeczenia dotyczącego określonego przypadku jedynie w odniesieniu do danego, indywidualnego klienta. Niemniej, jeżeli w podobnej sytuacji znajduje się większa liczba osób, przeprowadzenie kolejnego sporu może być konieczne w celu uświadomienia decydom politycznym znaczenia szerszej problematyki o charakterze systemowym, wykraczającej poza rozwiązania indywidualne.

2) Działania dotyczące modyfikacji polityk i reform prawnych

Spór może mieć znaczenie strategiczne wyłącznie, jeżeli umożliwi uzyskanie niezbędnej modyfikacji polityk i reform prawnych. Podejmowane działania mogą obejmować różne formy udziału w debatach prowadzonych na szczeblu krajowym i międzynarodowym, organizacji kampanii informacyjnych, protestów, bądź innych działań umożliwiających zwrócenie uwagi odpowiednich zainteresowanych stron, w tym decydom politycznych i podmiotów odpowiedzialnych. Działania te mogą być uzależnione od kontekstu oraz prowadzone w koordynacji z postępowaniem dotyczącym sporu. Działania te mogą być przeprowadzane na dowolnym etapie postępowania dotyczącego sporu, jednak przede wszystkim po wydaniu ostatecznego orzeczenia. Aby zapewnić ich skuteczność, końcowym wynikiem postępowania dotyczącego sporu niekoniecznie musi być stwierdzenie naruszenia praw.

Działania pozaprawne mogą w pewnym zakresie być uzależnione od powodzenia precedensowego postępowania. Jeżeli rezultat postępowania jest pozytywny, może być następnie konieczne odpowiednie informowanie opinii publicznej, aby wywrzeć wpływ na decydom politycznych w celu przeprowadzenia niezbędnych reform. Możliwość (lub groźba) dalszego prowadzenia postępowania z podobnego rodzaju konsekwencjami może zostać wykorzystana jako argument w celu przeprowadzenia szerszych reform, a nie działań dotyczących jedynie pojedynczego przypadku. Dla przykładu, tysiące dzieci pozostają w specjalnych placówkach opiekuńczych, a nie w szkołach zapewniających ich integrację, a władze państwowe używają najróżniejszych wymówek dla zachowania takiego stanu rzeczy, który oczywiście stoi w sprzeczności z postanowieniami Konwencji ONZ o prawach osób niepełnosprawnych. Jeżeli przeprowadzenie postępowania dotyczącego sporu umożliwi akceptację dziecka w szkole ogólnej, będzie to z pewnością korzystne, jednak koszty postępowania będą niewspółmierne w odniesieniu do uzyskanych korzyści. W większości jurysdykcji, strona pozwana (państwo) zostanie zmuszona do zwrotu dziecku kosztów postępowania, a być może także do wypłaty odszkodowania. W pojedynczym przypadku koszty mogą być nieistotne. Niemniej jednak, jeżeli pomnożymy je przez liczbę dzieci uczęszczających do szkół specjalnych, argument dotyczący zapewnienia edukacji włączającej może mieć mierzalne konsekwencje finansowe, a argument ten będzie skuteczny w zakresie domagania się reform systemu edukacyjnego.

Także, jeżeli wynik postępowania dotyczącego sporu będzie niekorzystny, jego przeprowadzenie może umożliwić wskazanie nieprawidłowości systemu, który nie zapewnia ochrony praw osób najbardziej narażonych oraz zwrócenie uwagi decydom politycznych na fakt, że dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi są pozbawione ochrony, także w zakresie gwarantowanym przez obowiązujące przepisy międzynarodowe.

3) Podnoszenie poziomu świadomości i zdolności

Środki masowego przekazu nie są zazwyczaj szczególnie zainteresowane problematyką dzieci z niepełnosprawnościami intelektualnymi. Niemniej, zawsze zainteresuje je walka Dawida z Goliatem. Kiedy ktoś słaby pozywa do sądu osobę znacznie silniejszą, najczęściej przyciąga to uwagę środków masowego przekazu. Przedstawienie sporu pod tym kątem jest możliwe niezależnie od uzyskanych wyników – problematyka walki Dawida z Goliatem wciąż pozostaje istotna.

Równocześnie, uzyskanie postępów w zakresie obrony praw człowieka jest możliwe za pośrednictwem programów dotyczących budowania zdolności, w szczególności jeżeli wyniki sporu będą pozytywne. Pozytywne konsekwencje mogą dotyczyć na przykład ustawodawców lub decydentów politycznych, kluczowych usługodawców, przedstawicieli organów sądowniczych, pracowników itd.

Dwa przykłady sporów strategicznych:

- *MDAC przeciwko Bułgarii*: organizacja MDAC złożyła skargę zbiorową przeciwko Bułgarii do Europejskiego Komitetu Praw Społecznych twierdząc, że bułgarski rząd nie zapewnia prawa do edukacji dla 3000 dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Europejski Komitet Praw Społecznych wydał orzeczenie korzystne dla organizacji MDAC, uznając, że wysyłki podejmowane przez rząd Bułgarii w zakresie zapewnienia tym dzieciom prawa do edukacji „są obecnie wyraźnie niewystarczające”. **Konsekwencje**: bułgarski rząd rozpoczął przeprowadzanie niezbędnych reform i zamknął wiele placówek, które nie zapewniały edukacji.
- *V.I. (Mołdawia)* – cierpiące na łagodną niepełnosprawność umysłową dziecko V.I., będące w wieku 5 lat świadkiem morderstwa jego matki przez ojca zostało umieszczone pod opieką swojego wujka. Gdy V.I. miał 12 lat, wujek odmówił dalszego zajmowania się nim. V.I. został wówczas umieszczony w szpitalu psychiatrycznym. Podczas pobytu w szpitalu psychiatrycznym dziecko nie miało żadnego kontaktu z instytucjami opieki nad dziećmi, członkami swojej rodziny lub służbami pomocy prawnej. Przez prawie dwa miesiące chłopiec został umieszczony za karę w sali z dorosłymi pacjentami płci męskiej o poważnych schorzeniach umysłowych, przez których został dwukrotnie zaatakowany. W związku z powyższym nie spał przez całe noce obawiając się o swoje bezpieczeństwo, całkowicie stracił apetyt i zaczął mieć myśli samobójcze. Sprawa została zgłoszona do organizacji partnerskiej MDAC w Mołdawii za pośrednictwem rzecznika praw obywatelskich. **Cel postępowania dotyczącego sporu (które wciąż trwa)**: uzyskanie środków ochrony dla V.I. i określenie odpowiedzialności karnej i/lub cywilnej w odniesieniu do stosowania tortur w szpitalach psychiatrycznych oraz braku nadzoru ze strony miejscowych władz, który umożliwiłby kontrolowanie tego rodzaju przypadków i zapobieganie im.